

ДАРИНА ГНАТКО

Емма

Історія одного
падіння

Золота письменниця
України

КСД

Дарина Гнатко
Емма. Історія одного падіння

© Іргізова Ю. Г., 2021

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2021

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2021

* * *

1

– Пане, змилюйтеся!

Темноволоса дівчина, з вродливим засмаглим личком, на якому особливою красою вирізнялися великі карі очі – такі темні, мов та ніч українська, котра опанує буває землею в той час, як місяць-молодик ще не народиться, – з виразом невимовного жаху дивилася на огрядного чоловіка середнього зросту, що наближався до неї.

То був її пан.

Пан Рихальський.

Селом уже більше року гомонілися об тім, що пан уподобав собі нову забавку – дівчину, котра є незайманою, до його опочивальні, як тільки він того забажає. Спочатку чи лакей його Тимко, чи візниця Микита приводили йому дівчат, та й то рідко – пан ще мав звичку надовго від'їздити з маєтку до Кременчука, від чого кріпацтву було тільки полегшення. Й майже всю зиму та більшу частину осені пан у місті перебував, а це, навесні – повернувся. Ще більш огрядний і схожий на вгодованого хряка, знадився він навідуватися до села, аби самому придивитися собі дівку. Горе було в селі від тих панських відвідин – матері зачиняли дівчат у коморах, ховали в кущах, та все одно бувало так, що котрась дівка таки втрапить на хітливе панське око. Й тоді вже все – заскочивши зненацька, пан або наказував йти до його панського будинку, або ж посилав Тимка чи Микиту. Галя Остроградівна, наприклад, натрапивши на таку панську милість, будучи дівкою норовливою та гонористою, страху не маючою ні перед батьком рідним, суворим Миколою Остроградом, ні перед панським вправляючим Зорею, не розгубилася й перед паном, коли той був упіймав її біля криниці й наказав з'явитися до панського дому, як тільки сонце зайдеться. Висока зростом і досить дебели, Галя та поглянула на пана свого зверху вниз... та й дулю йому прямісінько під вельможного панського носа зухвало тицьнула.

Вишкірила міцні білі зуби.

– А ось вам, пане, а не Гальчині молоді принади!

Бідолашна Галька...

За зухвалість свою сплатилася вона страшно.

Ввечері до хати Остроградів прийшли Микита-візниця та лакей Тимко. Без жодного слова пояснення Галю вхопили за довгі коси й потягнували до панського дворища. За зухвалість свою Галя не потрапила до панської опочивальні – вкинули її до панських стаєн, а там уже... Спочатку батогом почастували до кривавих стрічок на білій дівочій спині, а потім уже пан жорстоко познущався з неї й кинув ледь живу дівчину на сіні, біля огорож із кіньми.

Вранці притихлу Галю забрав батько.

Перемінилася з того дня Галя... тихою заробилася й геть невзною й селом ходилася, наче тень себе колишньої. Казали, що намислювала вона була пана й убити, помститися за гідність свою дівочу зругану, та батьки зачинили її в хаті.

Й ось до лабетів панських потрапилася вона.

Марійка Бойківна...

Весь цей час, поки селом ширялися оповідки про особливу небайдужість панську до дівчат, що спалахнулася в підстаркуватого Рихальського, наче пожежа в посушливе літо, Марійка й мала страх перед тими поголосками, та не було часу особливо їм віритися. Мама вже другий місяць важко хворіли, серцем страждали ще від смерті батька, а останнім часом геть уже ослабли, сердешна. А в хаті ж їхній, окрім самої Марійки, ще п'ять душ дітей, і всі значно менші від старшої сестри, котра з хворобою мами перетворилася для них на другу маму. Й усе їй треба в господарстві до ладу привести – й худобинку, хоч і мали одну кізоньку, доглянути й подоїти, й городину зсапати, й наготувати, нагодувати дітей... а ще до панщини встигнутися, й там за двох спину вгинати – коли не виконає свою й мамину норму, Зоря не пожалкує – погоновить хвору жінку на поле, й ніякі вмовляння та прохання на нього не подіють. А Марійка хоч і страшилася коли натрапити на око пану, та особливо цим не переймалася – часу геть не вистачало.

Й ось сьогодні ввечері трапилося найгірше...

Вертаючи з панщини – втомлена, знесилена й запилена, втрапила вона на пана... Рідко коли його вона бачила, усе здебільшого здалеку, коли проїздив проліткою повз село або ж гарцював на коні своїм у бік гаю. Й особливого уявлення не мала про вигляд власного пана, а дівчата відгукувалися про нього різно – одні кривили личка, фекали й гуділися об тім, що пан справжня потвора. Але траплялися й такі, котрим пан був наче й до вподоби. Особливо ж вподобляла пана Килина Стороженківна. Вбога сирота, котра жила в родині рідного дядька безправною наймиткою, – вона кожного разу, коли біля поля проїздив пан, тоскно дивилася йому вслід. Стояла, поки курява від панської пролітки не осядеться остаточно над полем, і тільки тоді відводила погляд і важко зітхала.

– Чому пан знову мене не помітив? – питалася простодушливо у дівчат, котрі не витримували й підіймали її на глузи. А вона мов і не помічала того й тягнула далі своє: – Ось помітив би він таки мене... взяв до панського будинку. Й панею я б заробилася, в шовках би закупалася...

Дівчата так і пирхали зо сміху.

– Килино, Килино... зупинися! Якою пані? В пана вже є пані...

Килина призро кривила личко.

– Є пані... Та ви що, не бачили чи не чули, як живуть пани? Вони ж ненавидять одне одного... Тітка розповідали, що навіть в одній опочивальні не ночують...

Ось тут потрібно дещо відступитися від розповіді про дівчат сільських та Марійку Бойківну й переповісти дещо затисло життя самого пана Рихальського.

Поміщик Полтавської губернії, володар чотирьох досить великих маєтків Кременчуцького повіту, пан Володимир Володимирович Рихальський чоловіком був середнім – і все в нім було якесь... середнє. Зріст, розум і зовнішність... і навіть чрево, котре лиш після сорока його років набуло значних розмірів. Як чоловік він був прісний і зовсім не цікавий ще змолоду – невиразне продовгасте

лице з водянистими сірими очима, занудлива річ і невміння тримати розмову. Єдиною його привабливістю був спадок батька-поміщика, котрий він отримав у досить молодому віці. Проте відсутність вроди не завадила йому першим шлюбом одружитися зі справжньою красунею. Покійна мати його, стара пані Ольга Петрівна, котра померла лиш п'ять років тому, панею була досить кмітливою й вишуканою для сина дружину неймовірної краси. Німкеню Ельзу фон Дітер, мати котрої походила з українсько-поляцької родини, а батько був чистокровним уродженцем Пруссії, який після шлюбу переїхав жити до Полтави. За декілька років пан фон Дітер збанкрутів, невдало повівши справи, й мав шукати доньці-красуні нареченого, котрий згодився б узяти її за дружину за відсутності посагу. Й треба сказати, що бажаючих вчинити так навіть за відсутності посагу панна Ельза не відчувала. Різних було панів, і в одного з них навіть закохалася... й можливо, життя панни склалося б зовсім інакше, коли б не потрапила вона на око старої пані Ольги Рихальської. Й так тій припалася до вподоби, що вона заприсяглася видобути для свого сина в дружини цю чарівну панночку. Й таки доскочила свого. Невідомо вже як, але Ольга Петрівна переконала пана-німця в тім, що кращого чоловіка для його доньки, ніж її син, годі й шукати.

Й Рихальські посватали панну Ельзу фон Дітер.

Без згоди чарівної Ельзи.

За декілька місяців вона заробилася панею Рихальською.

Невеселою, наче вмерлою виглядалася наречена на власному весіллі – синьоока білява красуня з ляльковим личком й оксамитовою білою шкірою, сиділа одинокою й безучасною до всього в розкішній сукні, подарованій матір'ю нареченого, й безрадісно дивилася на те, як інші веселилися на присвяченім їй гулянні. А гарною якою вона була – такою, що погляду відвестися від неї було вкрай важко.

Опісля свята відвела Ольга Петрівна молоду невістку до опочивальні свого сина... й пані Ельза, як була вона – у весільній

сукні тій розкішній, сіла до столика, відмовляючись перевдягатися. Й тільки лицем перемінилася ледь помітно, коли до опочивальні увійшов чоловік її. Нетерплячий і палкий, охоплений пристрастю від бачення краси молодої своєї дружини, вхопив він ту в обійми пристрасно та міцно, геть не звертаючи уваги на те, що молода дружина з виразом вкрай огидливим відвертає личко своє лялькове від поцілунків його жагучих і зовсім їй непотрібних. Не зважав ні на що – ні на опір її слабкий, ні на сукню з широким криноліном... Опір приборкав, завівши білі дівочі ручки над головою, а сукню просто роздер у шмаття, весь здригаючись від гарячкуватого бажання дістатися тіла дружини, прихованого тою сукнею важкою... Й мов не помічав того, що Ельза лежить під ним ні живою, ні мертвою – оволодів палко, грубувато й навіть безжально, втамовуючи власну пристрасть й не переймаючись геть почуттями молодої дружини. Тільки коли все закінчилося, коли відкотився він від неї, блаженно прикривши очі, Ельза відсунулася від нього якнайдалі й прошепотіла холодно:

– Ненавиджу вас!

Блаженна усмішка повільно сповзлася з розчервонілого лица Рихальського... Нерозуміюче нахмуривши лице, він обернувся до дружини, припіднявшись на ліктях, і майже відразу ж відсахнувся... Гарні темно-блакитні, майже сині очі Ельзи палалися такою ненавистю, що пану Володимиру заробилося не по собі.

Нахмурившись, він усе ж простягнув до дружини руку.

– Ельзо... що ви, люба? Невже вам не сподобалося...

Ельза відхитнулася від чоловікової руки, мов то була простягнулася до неї змія отруйна, й притулилася спиною до бильця ліжка, стуляючи на ніжних грудях своїх, грубо захопаних нетерплячими руками чоловіка, залишки сукні та розірваної сорочки, й безрадісно та навіть жовчно розсміялася.

– Сподобалося? Та як може сподобатися оце тваринне спарювання? Оця груба наруга... Та мені робиться огидно від одного лиш тільки погляду на вас... на ваше розчервоніле лице. Ви

вдоволені, справді ж? Ви отримали дружину, котру бажали, й вам є геть байдуже до того, що відчуває вона. Вам було байдуже, що відчувала я, коли ви насолоджувалися мною... Вам і зараз усе байдуже. І я вас ненавиджу... й буду ненавидіти кожен мить свого життя з вами.

Рихальський розтулив рота, бажаючи щось сказати, але знову поглянув у ті наповнені ненавистю очі жінки й зовсім нічого не сказав, мов вдавився власними ж словами. Він був навіть і руку простягнув до неї знову, але рука його так і застиглася в повітрі, а потім і взагалі опустилася на ліжко.

Володимир та Ельза Рихальські прожили в шлюбі три роки.

Прожили... Життям той час для Ельзи Рихальської можна було назвати лиш через силу. Вона просто існувала... Лиш тільки існувала, мов до в'язниці зачинена в однім будинку з осоружним чоловіком, чи не кожної ночі перетерпаючи таку небажану для неї близькість із ним. Ніхто й ніколи не бачив молоду пані Рихальську усміхненою – навіть слабка, випадкова посмішка... напівпосмішка не торкалася її рожевих вуст. Тих вуст рожевих, що з часом зблідли, мов то внутрішнє її спустошення вижерло з них барви життя. Мов та тінь з'являлася вона в коридорах будинку зранку, снідала без особливого бажання з чоловіком та свекрухою, потім гулялася в садку й просиджувала непорушно годинами біля озерця... а потім ішла до своїх покоїв і більш не з'являлася. Вночі до неї приходив Рихальський, і вона мовчки й якось байдужливо терпіла те, як він насолоджувався її гарним молодим тілом. І так продовжувалося до того самого дня, коли Ельза байдужливо й безбарвно промовила:

– Я є у важкості.

Новина об тім, що на молоду родину панів Рихальських чекає поповнення, зрадувала хіба що лиш стару пані Ольгу Петрівну, котра вже давно мріяла про онуків. Сам Рихальський сприйняв новину про своє майбутнє батьківство досить-таки байдужливо, а сама Ельза... Ельза навіть і не знала, які почуття викликала в неї новина про дитину. З одного боку, вона відчувала наче радість, а з іншого... одна

лиш думка об тім, що носить вона під серцем дитя від ненависного Рихальського, піймарила й радість майбутнього материнства, й викликала суперечливі почуття до свого ще не народженого дитяти. Як подумає буває, що в тій дитині буде тектися кров чоловіка, так і зникаються з серця всі ніжні думки об тім немовляті, й відчуває, що не хоче, зовсім не хоче вона того, аби це дитя народжувалося до життя.

Але в певний час обродилася донькою.

Важкі то були, виснажливі для молодої матері народини, й коли їй – геть виснаженій та ослаблій – показали новонароджену доньку, єдина лиш думка сковзнулася в свідомості – донька не була схожою на Володимира Володимировича, й то було для Ельзи в полегшення. А Рихальський, що чекав на сина та спадкоємця, лиш вуста закрипив несхвально, мовивши дружині зневажливо:

– Ви навіть сина не спромоглися мені народити.

Ельза кинула на нього холодний погляд.

– Вам так потрібен син?

– Мені потрібен спадкоємець!

Але спадкоємця Рихальський так і не отримав.

За два роки після народження доньки Ельзи не стало.

Молода пані Рихальська вчинила самогубство.

Народження важке доньки не найкращим чином позначилося на душевному стані пані Ельзи. Після народження дівчинки, котру назвали на честь прусської бабусі Ельзи Еммою, пані Рихальська геть замкнулася в собі, й навіть золотоволосе й блакитнооке дівча, нею ж самою народжене, не змогло завоювати собі її любові. До доньки Ельза виявилася геть байдужливою, й відсутність у неї молока та поява годувальниці з молодих та міцних кріпачок тільки зробили ширшою ту прірву, що поклалася між матір'ю та донькою ще до народження останньої. Ельза поступово настільки зачинилася у собі, що між дівчатами-покоївками поповзлися чутки про божевілля пані, котра навіть донечці-янголятку не радіється, а дивиться на таке схоже на неї немовля геть байдужливими очима, й на руки майже не

бере, не пригортає до серця материнського. Пригортала маленьку панночку до себе здебільшого годувальниця – молода й рум'яна лицем Марина, пишна й соковита молодиця, дружина одного з лакеїв панських, та ще бабуса – пані Ольга Петрівна. Володимир же Володимирович за три роки шлюбу поступово майже зовсім охолонув до дружини, пристрасть до котрої захопила його відразу так сильно, а поступово відступилася, як кожна пристрасть, як те почуття, котре не є коханням і спалахується подібно яскравому полум'ю, і так само швидко перегоряється. Й Рихальський уже навіть не міг сказати того, чи кохав він дружину. Так, він захоплювався її вродою, його приваблювало її гарне тіло, але щоби кохати... Він із легкістю під час важкості дружини віднайшов собі коханку – пані-сусідку, котра була заміжня за пристаркуватим бароном. Роман той виявився тривалим і пристрасним з боку Рихальського й закінчився досить несподівано для нього. Старий барон помер від серцевого нападу, і його вдовиця за десять днів гайнула геть до Петербурга – шукати собі нового барона. Рихальський їй заробився нецікавим – одружений, далеко не красень, та й... набрид. А ось Рихальський баронесою захопився не на жарт, і втеча примхливої коханки виявилася для нього справжнім вдаром. Він навіть кинувся був слідкома за панею до Петербурга. Повернувся за два тижні – злий, мов той пес на мотузці, й почав сваритися й з матір'ю, й з сусідами та челяддю. Але найбільшою насолодою було для нього вчіплятися в дружину. Забувши за два роки й дорогу до покоїв Ельзи, він тепер приходив до неї чи не кожної ночі – мовчки, без жодного слова чи поцілунку, хапав грубо й якось наче злувано гарне молоде тіло дружини й так само грубо й злувано брав те, що було йому належне як вінчаному мужу.

За місяць у родині трапилося нещастя.

Пані Ельза Рихальська віднайшлася у стайнях... на зашморзі.

Володимир Рихальський довго не жалкував за дружиною й не довго проходив удівцем. Вже за пів року привіз із Кременчука нову дружину.

В Рихалівці з'явилася нова пані.

Ї пані та виявилася повною протилежністю покійній Ельзі. Ще досить юна літами, в сімнадцятій весні своїй, Наталя Павлівна походилася з міщан – дрібних службовців і не надто вже родовитих, та мала гарне личко зі швидкими темними очима, принадне молоде тіло... й пану Рихальському прийшлася дуже до смаку, й він навіть, як й у випадку з першою дружиною, не взяв до уваги відсутності надто великого посагу. Та й навіщо то йому – має чотири чудових маєтки, вдосталь грошей та кріпаків. Навіть на невдоволення матері новою невісткою уваги не звернув – давно минулися ті часи, коли пан Рихальський слухався неньки. З роками перетворився він на справжнього пана – владолюбного й різкого у висловлюваннях, лінькуватого й охочого до ситної смачної їжі, котру при панському будинку мала хист неперевершено приготувати незмінна роками кухарка Олена. Володимир Володимирович залюбки смакував знатним її борщем з часником та пампушками, печеннями з гусятини та качатини, пиріжками здобними з потрібкою з птиці, смачніших від котрих в усій губернії було неможливо віднайти. А ще млинцями та оладками з густими, жовтуватими вершками – й гладшав з кожним роком усе більше.

Наталя Павлівна через рік після весілля народила Рихальському доньку Софію, й більш дітей вони не мали. Збоку якщо було поглянути, то другий шлюб Рихальського можна було назвати ледь не ідеальним. Але ж то тільки коли дивитися збоку, а насправді... Насправді Наталя Павлівна ненавиділа свого заможного чоловіка – о, знав би він лиш, якою лютою ненавистю вона його ненавиділа, але роками вміло грала ролю закоханої жінки. Терпіла його грубуваті обійми, огидні їй пристрасні поцілунки й близькість з ним, від котрої просто нудило – й все то лиш тільки заради його статків. Відсутність у чоловіка сина-спадкоємця була дуже до вподоби молодій пані Рихальській. Й, обродившись для нього донькою, вона вже потурбувалася об тім, щоб не народжувати йому більш дітей. Влєслива, з пересолодженою усмішкою на вустах – Наталя завжди

намагалася догодити чоловікові й завжди старанно задовольняла його в ліжку, виконуючи всі його забаганки... й все то з єдиною метою.

Наталя Павлівна прагнула залишитися спадкоємицею свого родовитого чоловіка.

Й робила все, аби за його заповітом вона отримала все.

Й донька Софія не була їй у тім перешкодою. Суперницею була інша – старша донька Рихальського Емма Володимирівна. Напівсироту-пасербницю Наталя Павлівна не залюбила з першого ж погляду. Не надто чадолюбива, нова пані Рихальська до того ж майже відразу розпізнала в гарній блакитноокій дівчинці суперницю, й наявність її до неможливого дратувала пані Наталю. Погоджуючись на шлюб з огидним їй Рихальським, вона мріяла лише об однім – прийде день, значно старіший від неї чоловік помре й всі його статки отримає вона. Саме вона, тому що сина-спадкоємця перша дружина йому не залишила. Залишила вона лиш доньку, дуже схожу на себе – гарну, біляву й блакитнооку. Й Наталя пообіцяла собі, що зробить усе можливе й неможливе для того, аби Емма не заробилася спадкоємицею пана Володимира. Розуміла – за найкраще буде щонайшвидше видати Емму заміж і витурляти з будинку й родини.

Так і жили – Рихальський з кожним роком гладшав усе більше, з кожним роком у нього все більш псувався характер, і вже через п'ять років шлюб він почав втрачати цікавість до своєї молодії дружини. Більш того – мов пронюхавши справжні почуття пані Наталі, почав заводити сварки з дружиною, охолонувши до неї як до жінки й не зазираючи до її опочивальні. Наталя ж, не полишаючи надії заробитися після його смерті єдиною спадкоємицею, намагалася поводитися з чоловіком терпляче, посміхалася йому в той час, коли до свербіння в пальцях кортіло вп'ятися в ту лискучу від жирів пику й просто роздерти її в шмаття, вивільняючи нарешті всі ті почуття, що ховала вона їх під усмішкою своїх гарних повновидих вуст. Але вона все ж терпіла. Терпіла до того дня, поки терпіння її, мов та занадто

натягнута мотузка, не обірвалося... Й ось тоді Рихальський почув від дружини багато чого цікавого – він дізнався про її справжні почуття, про всю ту ненависть, що спалювала її зсередини, – але не здивувався навіть, тільки посміхнувся іронічно. А пані Наталя, мов зовсім забувшись у запальнім нападі про своє жагуче бажання після смерті чоловіка успадкувати все його майно, кидала йому в очі досить образливі для чоловіка слова об тім, яким огидливим для неї є кожен його дотик, кожен поцілунок його. А близькість з ним... Її нудить і завжди нудило від необхідності бути близькою з ним, від того, як він навалюється на неї й змушує ледь не задихатися під важкістю свого огрядного тіла. А під кінець, геть забувшись про будь-яку обережність, розпалена власною сміливістю – кинула зневажливо:

– Й можете викреслити мене зі свого заповіту, та я зовсім не жалкую об тім, що виказала нарешті свої справжні почуття!

Рихальський оглушливо розсміявся.

– Викреслити тебе зі свого заповіту? А хто тобі сказав, що я тебе до нього вписував?

Наталя так здивувалася, що забула про власний гнів.

– Тобто... як не вписували... А хто ж успадкує маєток? Емма?

– Ні.

– Але...

– Нікчемні дівки, котрих породили мені ви з Ельзою, не спроможні зберегти славетне ймення Рихальських. Маєток і всі мої статки успадкує мій небіж Павлуша, син мого молодшого брата. Емма й Софі отримають пристойні посаги, й я потурбуюся, аби підшукати їм щонайкращу партію. Певен, з цим труднощів не виникне – зріднитися з родом Рихальських є велика честь.

Наталя розгублено кліпала очима.

– А я... як же я? Що отримаю я?

Пан Рихальський неприємно посміхнувся.

– Нічого.

– Нічого?

Наталя Павлівна в ту мить відчувала себе так, мов земля була розходилася в неї під ногами, утворюючи величезну діру... й вона сама мала впасти в ту діру, надто вражена словами свого пристаркуватого чоловіка. То всі страждання її, всі роки, котрі прожила вона, змучуючи себе примусами до близькості з ним і пересолодженням влєсливим ставленням – все то є марно. Вона навіть не все – вона геть нічого не отримає.

Зневірливо похитала головою.

– Як... як ви можете подібно зі мною вчинити?

– А що тобі ще жалкуватися? Мала би ще подякувати мені за те, що я, не поглянувши на твоє низьке походження, взяв тебе в дружини, свого часу занадто захопившись пристрастю до тебе. Коли говорити відверто – ти не вартуєш і кінчика нігтя моєї першої дружини, й єдина лиш можливість зватися панею Рихальською має бути для тебе за велику честь. Задовольняйся цим та тими дарунками, що отримуєш від мене. А більшого ти нічого не отримаєш.

У пані Наталі потемнілося в очах. Почуття її ненависті до чоловіка в ту мить було настільки сильним, що перехоплювало подих і виникало темне, недобре бажання кинутися таки до нього й вивільнити своє існування від цієї людини, раз і назавжди помститися за роки марного терпіння. Але ж наслідки... Рятівна думка про наслідки вчасно торкнулася її свідомості, й вона навіть віднайшла у собі сили призро посміхнутися у відповідь на ці слова чоловіка й велично вийти геть.

З того дня пані Наталя Рихальська дуже перемінилася.

Вона більш не була улєсливою й усміхненою до свого чоловіка, перетворившись на зверхню, погордливу й холодну паню. Й коли раніш багато часу проводила в маєтку, то з дня тої розмови, коли дізналася, що всі статки чоловіка успадкує його небіж, а сама вона не отримає нічого, почала досить часто полишати будинок. Де вешталася його друга дружина – Рихальський об тім не відав і не цікавився тим. Ворожнеча між ними загострилася, й саме в той час

пан Рихальський і почав досить жваво цікавитися своїми молодими кріпачками.

* * *

– Пане!

Марійка задерев'янілася, закам'яніла тілом своїм тендітним і худеньким у ту мить, як панська велика, з товстими пальцями рука торкнулася її напівоголеного плеча. Чорним прокляттям заклинала зараз ту хвилину, коли на неї – зморену й запилену – на дорозі, що велася від панського поля з пшеницею до Рихалівки, натрапив пан. Як жалкувала об тім, що, помітивши, як курявиться дорога, й здогадавшись, що то мчить пролітка пана, не звернула вона геть зі стежини, не заховалася від допитливих панських очей. Та не подумала ж якимось, що пан може звернути на неї увагу – брудну й втомлену, з лицем, потемнілим від змішаного з пилом поту, в драній старій спідниці та залатаній сорочці... Тільки зупинилася невільно, коли пролітка панська наблизилася до неї, й щиро ж гадала, що та промчить повз неї... й до гикавки перестрашилася, коли коні зупинилися, обірвавши свій стрімкий біг. Мов уві сні спостерігала за тим, як на землю зіскочив спочатку Микита – панський візниця й головний підлабузник панський. Саме про цього Микиту та ще одного з панських стаєн – Мирона Ковалю – казали, що це вони переважно приводять пану дівчат. І вже Микита допоміг спуститися з пролітки пану. Ось у ту хвилину оніміла від страху Марійка й побачила пана свого досить близько. Середнього зросту, вже не молодий літами, огрядний і з великим чревом, убраний у багате й чисте зодягання кольору свіжих вершків, – він повільно наближався до неї й зупинився кроків за шість. А Марійка, геть уже перестрашена цією несподіваною панською увагою, застигла на місці, не наслідуючись навіть погляду на пана звести... й стояла так, опустивши гарні чорні очі на панські чоботи, котрі вилискували на

сонці, мов те люстро. Відчувала на собі панський погляд – відчувала його так гостро, мов то пан був простягнув руку й торкнувся її своїми пальцями. Й під поглядом тим відчувала себе вкрай незручно та недобре, але ж не могла й не смілася зірватися з місця й чкурнути геть. Як того бажалося серцю її, котре тривожливо билося в грудях. Але відчувала – візьме та отак втече від пана свого, – то дуже й дуже йому не сподобається. А вона ж не бажала окрім цієї панської уваги накликати на себе ще й панського гніву. То Назарко її – то він міг укоїти будь-що, не боячись панського гніву.

Але ж Назарко чоловік, а не беззахисна дівчина.

Лискучі панські чоботи, на котрі Марійка весь час дивилася, не насмілюючись поглянути на самого пана, заворушилися... й вона з жахом зрозуміла, що пан іде до неї. Він наближався повільно, але впевненою й твердою ходою господаря, котру так не любили кріпаки Рихальського. Й Марійка застиглася на місці, невсила вже навіть і поворухнутися... невсила втекти, коли б навіть насмілилася на подібне. Й тільки мовчки, невідривно дивилася на ті чоботи лискучі, котрі нарешті зупинилися – зупинилися так близько від неї...

А вона, хоч візьми вбий її, не наважувалася підняти на пана очей.

Й здригнулася, коли складений батіг торкнувся її підборіддя.

– Як звати?

Голос у пана був хрипким і неприємним... і навіть саме його звучання викликало в Марійки страх. І вона нарешті осмілілася настільки, що навіть підняла погляд, побачивши так близько біля себе чуже, незнайоме чоловіче лице з важким, чисто виголеним підборіддям та блідими тонкими вустами. Але батіг продовжував тиснути їй на підборіддя, змушуючи задерти голову... й мов був він живий, таки поглянути в лице панові, в його очі...

Й вона поглянула.

Й побачене їй до дрижів не сподобалося.

Пан Володимир Володимирович не був красенем – про те вона вже давно чула й знала, та й байдуже їй було до того, чи гарний у них пан, чи не гарний. Він їй не потрібен ні гарним, ні потворою. Але

зараз зрозуміла, наскільки ж неприємною людиною є їхній пан – кажуть, що є на світі такі люди, тільки поглянувши на котрих відразу відчуєш ледь не огиду, таку вже неприємність та неприйняття. Сама Марійка таких людей ще не зустрічала, бо все життя своє не бачила світу далі рідної Рихалівки, а ось мама казали, що є. Та в Рихалівці Марійка бачила хіба що стару вдовицю – баба Мокрина Ведмедиха була людиною вкрай неприємною. Але ж пан... У негарному, землистому лиці пана Рихальського, в його водявих, ледь зіщулених очах було щось таке, що Марійці кортіло зірватися з місця й полинати пташиною до села, заховатися в рідній хатині, впасти на коліна перед образами й слізно благати Матінку Божу, аби пан геть забувся про неї, забувся про саме її існування й ніколи вже не згадував про бліду перестрашену дівчину в обідранім зодяганні, котра зустрілася йому на дорозі з поля. Та вона не насмілилася навіть й поворушитися без панського дозволу – ось так і стояла, мов була закам'яніла, в той час, як сірі панські очі вивчали її. Вивчали уважно, зацікавлено й... неприємно. Й у серці поховальними дзвонами калаталася думка – не до добра ж усі ці оглядини, не до добра. Чекає й на неї сумна доля тих дівчат, котрі мали нещастя втрапити на око пану, не оминуло й її це горе гірке. Й хто ж захистить?

Серце впекло, мов вогнем.

Назарко!

Був у неї захисник... дужий, сміливий і непокірний панській волі – темночубий красень Назар Явір. На Покрову мали згоду батьківську побратися вінчаним шлюбом і чекав на Марійку день незабутнього щастя. Й Назарко неодмінно захистив би її від пана, нічого й нікого не встрашився... та не було в Рихалівці зараз Назарка. За дорученням вправляючого вони з батьком уже третій день як відїхали до Полтави – купувати саджанці абрикосів для саду. Батько Назара, дядько Василь Явір, доглядав за панським садком. Тому й не було кому захистити Марійку... На жаль. Хоча, можливо, то було й на

краще – при думці про гарячу вдачу Назарка, об тім, що міг укоїти він, й об покаранні панським у Марійки застигалася кров.

Батіг натиснувся сильніш на ніжну шкіру.

– Я, здається, запитався, як тебе звати?

Зачувши в голосі панським гнівливість, Марійка ледь втрималася на ногах від страху, що охопив її.

– М-ма-арійка, пане, – промовила, затинаячись, і з жахом відчула, як батіг із підборіддя її опускається донизу, сковзається по шиї й завмирає на дівочих грудях... Торкається того незайманого, до чого не насмілювався доторкатися навіть Назар.

Бліді й тонкі панські вуста посміхнулися.

– Гарна ти, Марійко... Чому я раніш тебе не бачив?

Марійка сковтнула гірку на смак слину.

– Пане... я...

Рихальський знову посміхнувся.

– То не твоя провина. Микита проґавив. Але ми виправимо його помилку. Справді ж, Марійко?

Марійка зовсім не знала, що має відповісти на це питання, та й не розуміла зовсім, про що саме він балакається. Але пан і не чекав її відповіді. Продовжуючи вдоволено всміхатися, він повернувся до своєї пролітки, щось сказав Микиті, хитнувши в її бік головою, й той всердно закивав, вклоняючись. Потім допоміг пану забратися до пролітки, кинув на Марійку незрозумілий погляд і скочив на своє місце. За мить пролітка рушилася й помчала до панського дворища, полишаючи за собою куряву, що наче хмарою обгорнула нерухому постать вродливої дівчини з пополотнілим личком. Усе всередині Марійки волато й прохало порятунку, закликало її втікати... зараз же втікати так далеко, щоби пан з Микитою до скону віку її не знайшли. Та то були марні прохання. Куди втече безправна кріпачка? І як покине тяжко хвору матінку та діточок, котрі залишаться без неї геть безпомічними? Нікуди їй не подітися від пана з його хіття. Певне, що вже доля в неї отака... а від долі ж не втечеш, як не намагайся.

Додому повернулася, мов була враз підхопила тяжку хворобу. Ледь дошвендяла до свого двору, за вбогими ворітьми якого на неї зграєю голодних пташенят налетілися брати та сестри. Лаштувала мамі та дітям вечерю й ховала від мами очі, в котрих застигалися страх та сльози. Але ж мама – вони ж мали таке чутливе серце, котре все без зайвих слів прочуло. Помічала на собі тривожливий, допитливий і доскіпливий погляд матінки, але продовжувала вдавати, що зовсім нічого не сталося. Навіщо ж хвилювати рідненьку й зранювати її хворе серце? Й можливо, що марно так вчиняти... Бо що, коли раптом трапиться диво й ця зустріч її з паном... вона не буде мати ніякого значення? Що, коли пан забудеться про неї – просто забудеться...

– Марійко, що з тобою?

Голос мами, що пролунався в неї за спиною, змусив здригнутися, похолонувати від страху й відчувати себе так, мов то заскочили її за крадіжкою на чужій грядці.

Швидко проморгала сльози на очах і відгукнулася вдавано весело:

– А що зі мною, мамо?

– Ти повернулася сьогодні якоюсь дивною.

– То вам здалося.

– Марійко...

Дівчина подумала про Назарка... згадала вродливе обличчя його з такими гарними очима, що мали в собі колір суміші меду золотавого та змоченої росю трави, й обернулася до мами. Знала, що згадка про Назара поверне до лиця її, до очей пригаслих світло життя, й посміхнулася якомога веселіше.

– Мамо, зі мною все гаразд...

Але та продовжували дивитися недовіжливо.

– Марійко...

– Справді, все гаразд.

З труднощами, але вона все ж заспокоїла маму.

А пізно ввечері до них прийшов Микита.

Господарем увійшов до притихлої вбогої хати, журну темряву якої гоновив лиш слабко каганець, заправлений старою олією, штурнувши ногою й ледь не зірвавши всінешні двері. Марійка, котра біля печі мила посуд, уся похолонулася всередині, й миска, вислизнувши з її ослаблих пальців, розбилася на друзки. Вогнем й одночасно холодом впекло розуміння того, чому Микита так пізно прийшов до їхньої хатини, порога якої він ніколи в житті не переступався.

Микита прийшов, аби відвести її до пана.

До пана...

На лаві заворушилися мама, запиталися тривожливо:

– Марійко, що там?

У дівчини задрижали руки.

– Нічого, мамо.

– Нічого? Ти ж миску розбила...

– Мамо...

– Що ж ти маму оманюєш, Марійко? – насмішкувато запитався Микита, входячи до світлиці й роззираючись.

Забачивши його, мама неголосно охнули й спробували звестися. Й дивилися на Микиту так, що Марійці серце кров'ю вмивалося.

Олена Бойко нахмурилася.

– Чого тобі тут потрібно, Микито?

Микита вишкірився вовчим усміхом.

– Прийшов по вашу дочку, тітко Олено.

– По Марійку? Але ж чому?

– Сподобалася вона пану.

Мама вхопилися за серце, неголосно скрикнувши, й Марійка відразу ж кинулася до неї.

– Куди? – Микита вхопив її за руку, не дозволяючи наблизитися до мами, й, різко рвонувши, потягнув за собою до дверей. Марійка пручалася, виривалася з тих міцних рук, що мов залізними лабетами тримали її, – та все було марно. З рук Микити неможливо було вирватися. А за спиною плакали мама й разом з нею дітки, котрі

прокинулися. Й коли Микита вже дотягнув Марійку до порога, за його штани вхопилася слабка жіноча рука.

– Мамо!

Олена Бойко стояла на колінах перед дужим тим Микитою й благально зазиралася до очей, у котрих не вбачалося й краплини жалю. Марійка знала, чого це вартує її хворій мамі...

– Микито, відпусти Марійку. Ти ж знаєш, що я хворію й окрім старшої доньки не маю більш помічниці, а діти ще малі... На колінах смиренно благаю тебе змилюватися...

– Пан хоче твою Марійку в свою опочивальню – й він її отримає. Я ніколи не обманював й не ослушувався свого пана...

– Їй же до шлюбу на Покрову...

Микита вишкірив жовтуваті зуби.

– Балакають, що Явір сильно любить вашу доньку. А коли так, то візьме її й панською покриткою.

– Ні, Микито... зжалуйся над моєю Марійкою...

Нічого не відказав на те панський візниця Микита Довбуш, тільки вищирився неприємним усміхом і витягнув Марійку за собою з хати. А матінка її полишилися напівлежати на долівці... Й погляд їхній, наповнені слізьми очі, страждання та розпач у тих очах... Марійка бачила все те перед собою увесь час, поки Микита волік її двором до панської пролітки, що стояла за ворітьми.

За декілька хвилин вона була на панському дворіщі.

– Брудна ти, як облудний собака. Не годиться пану в покої таке опудало вести. Ходімо – помию тебе... – сказав Микита, глузливо вишкіряючи зуби.

Марійка сахнулася назад.

– Ні!

Микита вхопив її за руку настільки болісно, що на очах її виступилися сльози, й наблизив до неї своє лице.

– Забулася, дівко, ким ти є на цім світі? Ти кріпачка нашого пана Володимира Рихальського... Ти його річ, непотріб у нього під ногами, й він ладен зробити з тобою все, що лиш тільки побажає. Він

побажає... Розумієш – він, а зовсім не ти. Ти маєш тільки виконувати його бажання. Зараз він бажає тебе в своє ліжко. Й він тебе отримає – можеш бути певною.

Те, що трапилося після цих слів Микити... Марійка ніколи ще в житті своїм недовгим подібного сорому не відчувала. То було для неї просто жахливо. Микита затурляв її в якусь кімнату і зачинив. А потім приніс нагрітої води й... наказав роздягатися. Поки Марійка лупала очима й заперечливо хитала головою, відмовляючись роздягатися, він просто підійшов до неї й... рвонув стару сорочку, розриваючи ту в шмаття. Марійка відразу закричала й отримала за те поличника. А потім її просто вкинули до діжки з гарячою водою й чужі, безсоромливі та нахабліві руки почали мити її... торкатися її тіла...

То було гіршим від смерті.

Наостанок Микита поцілував її в плече.

– А ти гарна дівка, Бойківно... Й як це я тебе проґавив? Та нічого, ще настанеться й мій час, ще й я погуляю...

Марійка перестрашено сіпнулася.

– Що?

– Нічого. Йди вже. Пан чекають.

– Ні...

– Ти щось погано зрозуміла? Не змушуй пана гнівитися.

У Марійки дрижало все тіло, підкошувалися ноги – але вона була змушена йти, тому що Микита постійно штурляв її в спину. Й зупинив він її лиш перед широкими дверима, що знаходилися вгорі панського будинку. Марійка ніколи не переступалася порога цього будинку, й зараз її оточували такі розкоші, котрих не бачила вона зроду в житті своїм. Та не звертала уваги... Що там розкіш чужа, коли ведуть тебе на наругу пану й усе життя твоє руйнується так несподівано.

Микита постукався в широкі білі двері.

– Пане...

– Заходь!

Наказ пана холодом впік свідомість Марійки. Задерев'яніла непослушливим, вимитим безсоромливо Микитою тілом, зодягненим у чужу одіж – білу й м'якеньку на дотик сорочку. А Микита вже й двері відчинив і заштурляв її в спину – цього разу до опочивальні панської, освітленої не каганцем, а лампою. Двері за спиною її нечутно причинилися, й Марійка залишилася наодинці з паном. Бачила, що стоїть він посеред кімнати, зодягнений лиш у темні штани та білу сорочку, розстібнуту на його широкій груднині, але прямо поглянути на нього не наслідувалася. Відчувала на собі погляд сірих, водянистих панських очей... відчувала погляд той на своїм молодім, принаднім тілі, але й життя б цілого не пожалкувала за те, аби тільки вивільнитися з опочивальні цієї багатой й з-під уваги панської небажаної й непотрібної. Й коли пан рушив до неї, не втрималася-таки, впала на коліна й замолила:

– Пане, змилюйтеся!

Рихальський тільки посміхнувся у відповідь на благальні слова Марійки й продовжував наближуватися. Марійка з жахом дивилася на його босі ноги, а ноги ті зупинилися перед нею... Та вона була ладною в ту хвилину й вхопити ті ноги, й навіть цілувати їх, аби ж тільки відпустив її пан, аби тільки не калічив життя.

– Пане... пане... зжальтеся наді мною, не губіть дівочого життя мого... Мені ж восени до шлюбу...

Пан тільки реготнув у відповідь.

– То будеш добре навчена до шлюбу...

– Ні, пане, благаю...

– Мовчать!

Марійці видавалося, що вона ще за життя свого земного зазирнулася до пекла.

Те, що трапилося в розкішній панській опочивальні того пізнього літнього вечора... воно кривавим тавром запеклося в серці напівживої від страху й сорому дівчини. Як стояла на колінах на килимі благально перед паном, так на тому килимі й була зваленою долілиць... Не встигла й отямитися, як пан налігся на неї зверху

важким своїм, вгодованим тілом і в ніжні дівочі вуста вп'ялися безжальним цілунком чужі вуста – безмежно огидні для неї. А далі було те, чого не хотілося зовсім пам'ятати... нетерплячі, гарячі руки, що розривали сорочку на її стрункім тілі... ті чужі вуста на її вустах... й те, на що мав святе право в майбутньому лиш один Назар. А коли весь той жах закінчився, пан Рихальський просто скотився з неї, важко дихаючи. Полежав поряд з хвилину й, відсапавшись, повільно звівся на ноги, застібаючи штани.

На Марійку, котра застиглася на килимі – принижена, надругана й вкривавлена, – він уже не звертав жодної уваги. Та їй його увага й не була потрібною. Вона лежала на тому килимі, на якому втратила свою дівочу гідність, на якому її було наругано, й більш за все у цю найжахливішу мить свого життя бажала померти. Бажала зникнути з цього світу жорстокого – заплющити очі й уже більш ніколи не існувати, не лежати на цім килимі в панському домі, відчуваючи незнайомий і гіркий біль від чоловічої наруги. Як зможе жити вона після всього цього? Як зможе поглянути в очі Назара? В очі того чоловіка, котрий любив її так безмежно... в ті золотаво-зелені очі, зазиратися в які так любила... Тепер не зможе вона вже дивитися в ті очі так вільно й спокійно, як раніш, не зможе весело всміхатися йому... Та взагалі, як зможе вона жити після всього цього разом з Назаром? Те, що сталося зараз... всі дотики пана, його важке дихання над нею й те, як він вривався в її ніжне дівоче тіло, – воно ж тепер постане небаженою стіною між нею та Назаром. Й вогнем запікалася в серці думка об тім, як зреагує Назар, коли дізнається, що його наречена вже є покриткою свого пана. Найбільш страшило її те, що Назар, почувши про сьогоднішній вечір, відмовиться від неї... й коли так трапиться... вона ж не переживе цього, вона не зможе жити без свого коханого Назарка. Так, він добрий та чуйний, але...

– Забирайся геть!

Голос... хрипкий та неприємний голос пана увірвався до свідомості й змусив здригнутися. Пальцями, котрі дрижали так, мов

була напалася на неї пропасниця, Марійка стулила на собі розідрану паном сорочку й спробувала звестися на ноги, які заслабли й відмовлялися їй слухатися.

– Я ж наказав тобі забиратися геть!

Різкий окрик пана додав Марійці сили, й вона таки звелася на ноги й, відчуючи незнайому неприємність у своїм тілі, загортаючись в розідрану сорочку, повільно попленталася до тих дверей, у які її затурляв Микита. Слабкі руки не мали сили навіть штовхнути ті важкі двері, й вона наляглася на них тілом усім своїм, відчинила й майже випала з опочивальні панської. Почувалася так гидко, що хоч зараз іди та всувай голову до зашморгу. Та неможна ж цього робити – гріх є великий і загибель для душі її безсмертної. Та й на кого ж покине маму та маленьких? Ні, не мала вона, зовсім не мала права на слабкість і як гидко себе не прочувала, а все ж мусила те терпіти. Й нехай серце розривається в шмаття й кровить зі страху перед майбутнім та сорому, а вона все ж має зараз повернутися до хатини своєї старенької й заспокоїти перш за все маму, котрі певне що все серце собі схвилювали.

Зібравшись з силами, Марійка повільно пішла від панської опочивальні, тримаючись за стіну й ледь пересуваючи заслаблі ноги. Намагалася не думати зовсім об тім, що трапилося... та свідомість мов була знущалася з неї й повертала весь час думками в ту дійсність, котра була страшнішою за жахітливий сон. Пухнастий килим під нею, важке дихання пана над нею, його важке тіло на ній... й те, що викликало лиш біль та огиду. Наруга над її дівочим тілом – жорстока й безжальна...

Застогнавши, Марійка притулилася до стіни... Сили рухатися далі вона вже якось не мала й повільно сповзлася донизу. Сльози, котрі пекучою отрутою клекотілися десь у грудях, нарешті витнулися зовні, проливаючись на її лице, але не даруючи зовсім полегшення. Та чи відчує вона вже коли в житті своїм те полегшення? Видавалося зараз, що ця наруга панська все життя буде їй дошкуляти й один лиш спомин про неї впікатиме думки, важким тягарем вдавлюючи серце.

А Назарко... Марійка навіть думати страшилася об тім, як саме вчинить Назар Явір, коли дізнається, що наречена його ославлена є паном.

– Господи...

Заскімлила, заплакалася тихо, затуляючи рота міцно стиснутим кулачком, і не почула того, як поряд неї відчинилися двері. Тільки здригнулася від страху усім тілом, коли хтось торкнув її за плече. Відразу ж подумала про пана, з лабетів котрого вийшла брудною й заплямованою... й вся помертвіла всередині.

– Ти чого, дівчино?

Зачувши мелодійний жіночий голос поряд з собою, Марійка була ледь не розплакалася від щастя.

Пан не прийшов по неї.

То була панночка Емма.

Старша, золотавоволоса донька пана Володимира Рихальського.

Марійка до цього вечора всього лиш декілька разів бачила старшу панночку – вона приходила до села навідувати свою хвору годувальницю, й Марійка завжди захоплювалася красою гарно вдягненої панської доньки. Все в панночці Еммі видавалося Марійці геть неземним і нетутешнім, і вона декілька разів, забувшись про все, спостерігала за тим, як панночка йде селом – з золотавим лискучим волоссям своїм, так вигадливо зібраним кучерями, в рожевій сукні, поцяцькованій мереживом і з такою широкою спідницею, що було дивно на неї дивитися. Мала би заздрити панночці за те, що поталанило тій народитися в панських палатах, а не в злиденній кріпацькій хатині, та було в Еммі щось таке, що притягувало до себе й викликало не ненависть, а радше обожнювання. Вона – проказували люди на селі – була геть не такою, як її батько чи занадто пихата мачуха, й у Рихалівці любили старшу панночку.

Й зараз панна Емма кинулася до зареваної Марійки.

– Що... що таке? Що з тобою трапилося?

Марійка захлипала й захитала головою.

– Нічого, панночко, нічого...

– Не обманюй...

Марійка заплющила очі... Від сорому не могла навіть поглянути на панночку, а та ж скільки доброти має – не відвернула носа погордливо, забачивши в себе під порогом якусь там заплакану кріпачку, й дверей не зачинила, а потурбувалася й запиталася... й ось навіть присіла поряд, тривожливо зазираючись у лице. А Марійці так соромно було поглянути на панночку – таку гарну, з золотавим її волоссям, котре лискучим вкривалом збігалось їй на спину.

– Панночко...

– Тебе мій батько скривдив, справді?

– Панночко...

– Не соромся... твоєї провини тут немає. Чи гадаєш, що я не відаю об тім, що мій батько чинить? Усе мені відомо, й, коли б мала силу зупинити його, давно б зупинила.

За спиною панночки залуналися кроки, й Марійка відразу ж напружилася вся, перестрашившись того, що то, можливо, пан іде... що він чомусь передумався й вирішив іти за нею...

Але то був Микита.

Поглянувши спочатку на панночку Емму, вклонився, а потім позиркнув на Марійку.

– Пан наказали відвезти тебе до села.

Марійка покривила рота, але нічого не сказала. Відчувала на собі погляд панночки, й сам погляд той мов подарував їй сили, аби звестися на ноги. Нехай і повільно, але звелася й поглянула на доньку того, хто декілька лиш хвилин тому вкоїв із нею жахливе. В очах панночки вбачала жаль та співчуття...

Вклонилася, зворушена до глибини душі.

– Дякую вам, панночко, за вашу ласку до нещасної дівчини.

Панночка відповілася несподівано:

– Ти нещасна, але одночасно й надзвичайно щаслива.

Марійка поглянула нерозуміюче, з подивом помітивши в гарних очах Емми сум. З хвилину вони просто мовчки дивилися одна на

одну, а потім панночка сказала:

– Може, ти залишишся в мене до ранку? Я попідкуюся...

Марійка захитала головою.

– Ні, панночко, дякую... Мама хвилюються, а в них же хворе серце.

– Добре, йди.

Марійці закортіло обійняти цю золтавокосу красуню, котра поставилася до неї з такою несподіваною для панства добротою, та не наважилася вона того зробити. Тільки вклонилася низько й повільно пішла слідкома за Микитою. Виходила з будинку панського геть не такою вже, якою була увійшла до нього. Входила дівчиною чесною, гідною нареченою свого любого Назарка, а ось тепер виходила наруганою й ославленою, брудною від панських дотиків і негідною ставатися до вінця, як чесна дівка.

Микита темним панським дворищем привів її до стаєн. Й замислена, роздавлена своїми тяжкими думками, Марійка не помітила того, як зачинив він за собою ворота стайні. Велике, пропахле сіном, навозом та кінським потом приміщення освітлювала лиш одна лампа, світло якої дозволяло вбачати лиш купку сіна та декількох коней, що визиралися темним оком з-за огорож.

Марійка озирнулася.

– А на чім ми поїдемо?

Микита вишкірився насмішкувато.

– А хто сказав, що ми кудись поїдемо?

Марійка спочатку нічого не зрозуміла.

– Що...

Все трапилося несподівано. Великий і огидний, Микита Довбуш кинувся на Марійку, мов той вгодований хижак на заслаблу здобич. Знову сильні чоловічі руки, вже вдруге за цей жахливий вечір, вхопили її слабке дівоче тіло й торкнулися його небажаним дотиком. Марійка обурено скрикнула й завертіла головою, коли Микита спробував був її поцілувати. Страх і небажання пережити повторення того, що з нею відбувалося в панській опочивальні,

додало сили слабкому її, втомленому тяжкою працею тілу, й вона запручалася відчайсно в руках Микити, боляче стусонувши того ногою в коліно.

Довбуш засичав від болю й болісно вдарив Марійку по лицю. Й від вдару того вона навіть відлетілася була назад, впавши спиною на купу сіна й відчувши солонуватий присмак крові, котра засотувалася з розбитої Микитою нижньої губи.

– Намислила носа копилити від Микити Довбуша? А не вийдеться, Марійко, не вийдеться. Ти тепер панська покритка, й Явір має ще добряче помізкувати, перш ніж вести тебе під вінець. А що як ти йому панське байстреня принесеш? Та він покине тебе, чуєш, дівко? Явірська порода гонориста й гордовита сильно. Дарма, що кріпаки є жалюгідні – поводяться, мов ті пани. Й ти гадаєш, що Явір візьме тебе – попсовану паном? Та він навіть не погляне на тебе більш, як дізнається про сьогоднішнє...

Марійка вся похолонулася внутрішнє.

– Неправда! – прошепотіла болісно.

Микита розреготався.

– Правда, правда! Ось поглянеш...

– Ні!

Вона зібрала всі ті сили, що ще полишалися в її заслаблیم тілі, й спробувала звестися з тої купки сіна, аби втекти від Микити, втекти геть від нього і його жорстоких, безжальних слів, котрі так гостро вранювали серце... Й знову отримала поличника... й цього разу настільки сильного та болісного, що він наче вогнем обпік лице. Важке й сильне тіло опинилося на ній, і пожадібні руки зривали залишки розірваної паном сорочки... а вуста, смердючі горілкою, шукали поцілунку її вуст й шепотілися трішки лихоманливо й пристрасно:

– Як я раніш тебе не помітив? А сьогодні як побачив, то наче збожеволів тобою. Та мав віддавати пану... Але то нічого – так навіть краще... Явір відмовиться від тебе, як від панської покритки, а я заберу тебе собі...

– Ні! – Марійка спробувала вивільнитися з його міцних рук. – Микито, відпусти мене... Благаю.

– Я ще розуму не втратив.

– Ну навіщо тобі панська покритка?

Довбуш неголосно гмикнув.

– А я ж мов той пес вірний у пана... А собаки звичні доїдати панські недоїдки...

– Але я не хочу...

Микита розреготався.

– А хто ж тебе, нещасну кріпачку, буде питатися об тім, чого ти хочеш?

Й знову він цілував її – пожадібно, наполегливо й огидно. Й великі руки його нищпорилися її тілом, втомленим важкою працею, страхом та наругою панською, доторкаючись так безсоромливо. При думці об тім, що вона зараз має пережити те, що вже витерпіла в опочивальні панській, Марійка вкрилася потом – холодним і липким потом страху й огиди. І єдиною думкою була охоплена всеціло – втекти. Вихопитися з-під великого тіла Микити й бігти, куди очі поглянуть, – аби тільки подалі від Довбуша з його смердючим горілкою диханням та безсоромливими дотиками. Й у якусь мить в неї то вийшлося – вона вдарила Микиту ногою й той на коротку мить відсахнувся від неї... й Марійці вистачило того, аби випурхнути з-під нього, відштовхнувши. Оголоною була зовсім, та не звертала на те уваги, побіглася було до зачинених воріт стайні... але не встиглася. Болісний і несподіваний удар у спину змусив скрикнути й впасти на дерев'яну огорожу, за котрою відразу ж пролунало обурене іржання коня. Біль у лиці засліпив, кров заповонила наче весь рот, але Микита на тім зовсім не зупинився. Вхопивши Марійку за довге темне волосся, котре безладними пасмами спадалося їй за спину, він одним порухом обернув її до себе лицем... і знову вдарив. Важкою мужицькою рукою... та в ніжне дівоче личко.

Те, що відбулося потім...

Пам'ять та свідомість Марійки сприймали то погано... Микита знову й знов бив її, мовби оскаженів. Бив і ґвалтував. Й наруга його була надзвичайно жорстокою. Такою жорстокою, що навіть пан видавався ніжнішим від нього. А вона вже навіть не кричала – не мала сили. Тільки стогнала слабко, й усе змішувалося в її свідомості – сопіння Микити десь над нею, його лайка та іржання коней. Потім знову був біль, знову вдари... й засліпливий біль у голові.

Більше Марійка вже нічого не відчувала.

* * *

Збиту, помираючу Марійку вранці віднайшов пасічник дід Мирон Капеля в полі за селом.

Дід Капеля вивозив вулики до гаю на підводі й дрімав собі вранішнім, дещо туманливим часом, схиляючи голову на груди. Воли його повільно рухалися вперед, погойдуючи господаря на підводі й наче заколисуючи його... Але раптом вони зупинилися, погойдування обірвалося – й то змусило діда Капелю прокинутися від приємного дрімання й вдивовано закліпати сонливими очима.

– Ну і чого ви, бісові діти, сталися? – роздратовано вилаявся він на волів своїх, котрі таки час від часу мали проявлення свого кепського норову. Цвьохнув лозиною, але спин волів та так і не торкнулася... Напівсонливий дід Капеля помітив у траві щось біле. Прокліпався, зганяючи залишки сну, а рука з лозиною так і завислася в повітрі... Придивився уважніше, та й ледь із підводи не звалився був.

У траві лежала людина.

Жінка чи дівчина з довгим темним волоссям.

– Святі Вгодники на Небесах, що ж це воно таке? – пробурмотів дід Капеля сам до себе й хутко, мов той хлоп молодий, скотився з підводи на землю. Поквапливо підійшов до лежачої в траві й завмер

дещо перестрашено, помітивши на сорочці білій, котрою була вкрита та дівчина чи молодиця, яскраво-червоні плями крові. Недобре затислося старече серце в грудях, і Капеля зірвав з лица дівчини закривавлену сорочку.

Й скрикнув голосно, майже зойкнувши:

– Господи, помилуй!

У тій закривавленій нещасній ледь пізнав він Марійку Бойківну.

– Та що ж це воно таке?

Обережно, мовби боявся засоромити дівчину, Капеля торкнувся її округлого личка, в'юшеного кров'ю й потемнілого від синців, і відчув, що дитина ще дихала. Нехай слабко та ледь помітно, але все ж таки дихала, полишаючи надію на те, що була вона живою. Й коли торкнувся її дід Капеля, Марійка слабко застогнала. Стогін той її був сповнений такого болю, що старий здригнувся, не розуміючи того, хто ж міг вдіяти подібне з цим дівчам непровинним, з цією душею святою, котра ніколи й нікого в житті своїм не образила.

– Давай, дівчинко, тримайся, – заспокійливо забурмотів Капеля, присідаючи поряд Марійки. Й та, зачувши його голос, розплющила очі й застогнала голосніше.

– Допо-поможіть... – прошепотіла ледь чутно посинілими вустами. Й ручка дівоча, вплямована в кров, піднялася з натугою, повільно поляглася на засмаглу старечу руку діда Капелі...

– Хто ж вдіяв так з тобою, дитинко? – запитався Капеля, схилиючись нижче до дівчини, аби краще чути.

Збитим лицем Марійки пройшлась судомина.

– Пан... пан і Микита...

Дід Капеля охнув.

– Пан... пан збив отак?

Марійка важко сковтнула й прикрила очі.

– Ні... пан ославив... бив Микита... Довбуш... у стайні...

– Все-все, не напружуйся більш! – зупинив Марійку дід Капеля. – Я зараз відвезу тебе до села, й все буде добре... Тебе вилікують й

піднімуть на ноги, ти поберешся з Назарком і забудеш весь цей жах. Тільки тримайся, дівчинко...

Покрекуючи від натуги, дід Капеля до рясного поту на зморщенім лиці, боячись зробити щось не так, спробував підняти Марійку, подумавши об тім, чому ж йому років зараз так багатько й худенька дівчинка видається такою важкою... Та святі ж Вгодники... Марійка видавалася йому невимовно важкою, але він усе одно повинен врятувати нещасну. Й коли дід Капеля, ото так покрекуючи й вмиваючись потом, намагався зрушити Марійку з місця, яка дивилася в неясне, туманливе ранкове небо над полем застиглим поглядом великих чорних очей, у котрих ще вчора полум'яніло життя, а зараз уже стрімко йшло з них... І в якусь хвилину, натужливо й судомливо зітхнувши, Марійка напружилася всім тілом і наче закам'янілася була в руках діда Капелі...

Видихнула так тихо, мов то вітер прошелестів був над високими зеленими травами:

– Назарко... кохаю...

Й все...

Застиглася в руках діда Капелі й більш вже не рухалася.

Старий витріщив очі.

– Марійко!

Дівчина вже не відповідала.

В голосі Капелі залунав страх:

– Марійко...

За хвилину дід з жахом зрозумів – Марійка померла. Померла молода, невинна душею й серцем, але ославлена юним своїм тілом, збита впитим панським візницею, котрий за підтримки пана почувався в Рихалівці ледь не господарем.

Померла...

Та недарма ж про сивочолого діда Капелю казали на селі, що він є впертішим від своїх волів. І в той ранок, віднайшовши помираючу Марійку Бойківну, він уперто, тримаючи в руках її вже нерухоме тіло, відмовлявся повірити в те, що Марійка все ж померла.

– Марійко, дівчинко, відкрий же оченята...

Капеля термосив, закликав і заклинав Марійку отямитися, не залишати матінку свою хвору та діточок, не полишати одного свого Назарка, котрий так її кохав...

Дівчина так і не відповілася.

Померла Марійка Бойківна.

Заливаючись слізьми та потом, до почервоніння лица напружуючись, дід Капеля таки дотягнув і доніс вже неживу Марійку до підводи. Глухо ридаючи, поскидав з підводи панські вулики, дбайливо вклав на звільнене місце Марійку, вкривши її сорочкою, потім обернув волів назад до села й повіз дівчину в Рихалівку.

Біля села його зустріла весела та пишна удовиця Мовчаниха, вишкірилася, намірюючись пожартувати, та прикусила язика, забачивши залите слізьми лице діда Капелі.

– Діду... ти ж чого...

Капеля схлипнув.

– Марійку Бойківну... дитину цю Довбуш до смерті забив.

Мовчаниха перехрестилася.

– Господи, помилуй...

Поки вперті й норовливі воли діда Капелі додигали до вбогого дворища удовиці Олени Бойко, вже ледь не всією Рихалівкою розлетілася чутка об тім, що панський візниця Микита Довбуш на смерть забив нещасну Марійку Бойківну. Й за підводою, на котрій лежала вкрита закривавленою сорочкою Марійка, йшлося ледь не пів села. Й усі жалкували бідолашну дівчину й бідкалися на рахунок Олени, котра чи зможе пережити подібне, а в неї ж діток маленьких ще п'ятеро... й що з ними тепер буде...

Марійку померлу до рідної хати, з якої її пізнім вечором виволік Микита, заносив на руках Пилип Стоноженко – дужий і високий чоловік, що був дядьком Назара. Діти ще спали, й хатою панувала тиша, й тільки чутно було слабкий жіночий стогін, котрий обірвався, варто було закрипитися дверям.

– Марійко? – долинуло тихе й сповнене надії.

Стоноженко не зміг нічого відказати у відповідь на те запитання, тільки застигнувся нерішуче на порозі хати, продовжуючи тримати на руках загорнуту в закривавлену сорочку Марійку. Й коли з лави звелася Олена Бойко й побачила доньку, Стоноженко ледь втримав померлу дівчину, забачивши очі нещасної матері... Й довго тоді ще мандрували Рихалівкою переповідки об тім, як Олена Бойко, забачивши мертву доньку, пополотніла лицем, неголосно скрикнула й повільно, дуже повільно підійшла до Стоноженка з Марійкою на руках... простягнула руку, яка дрібно трусилася, торкнулася неживого, збитого лиця доньки...

Поглянула зневірливо.

– Жива? – прошелестіла ледь чутно.

Стоноженко важко зітхнув.

– Ні...

Й Олена Бойко впалася замертво до ніг застовпенілого Стоноженка.

Хворе серце не витримало страшного вдару.

Тепер мали ховати вже обох – матір та доньку.

Притихла й засумувала Рихалівка – смерть молодой Марійки та матері її засмутила багато люду. Бойків на селі всі полюбляли й поважали – родина була хоч і бідною, та гідною, а сама Марійка мала таку вже добру та світлу душеньку. Й усі несли до осиротілої господи готування до похорону, котрий лаштували на третій день. Осиротілих же повністю дітей забрала до себе мати Назара Явора.

Й усі чекали, що ж воно буде, коли повернеться сам Назар.

Він повернувся в день похорону.

Приїхав Назар Явір у той день літній, коли мали ховати Марійку з матір'ю, веселим та радісним до села, й привіз нареченій своїй коханій у подарунок тканини гарної на спідницю до весілля та шовку білого на сорочку. А ще прикрасу, на котру довго відкладав гроші, – намисто з коралів. І не згодився з батьком по поверненню їхати додому – рвався побачити щонайшвидше Марійку. Птахом полетів до дворища Бойків, з нетерпінням чекаючи зустрічі й не звертаючи

зовсім уваги на те, як дивилися на нього односельці... Тільки здивувався, коли забачив на завжди тихому дворищі Бойків скупчення людей... сюди зійшлося ледь не пів села, й усі виглядалися такими дивними, засмученими... Нічого зовсім не розуміючи, Назар побачив біля воріт дядька свого Пилипа й звернувся до рідної людини:

– Дядьку, здорові були... Чого це всі зібралися?

Дядько Пилип поглянув сумно.

– Горе, Назарку, горе...

Назар спохмурнів.

– Тітка Оленка померли? Горе, справді горе... А як же Марійка моя? Вона ж так матінку любила...

Дядько Пилип прокашлявся.

– Назаре... – почав було, але, поглянувши в радісні очі небожа, мов вдавився був своїми наступними словами й не зміг більш нічого сказати. Та Назар уже й не слухався дядька... Керований співчуттям до коханої, кинувся до хати Бойків, аби підтримати свою Марійку, втішити її... Люди проводжали високу й дужу постать Назара жалісними поглядами, а він майже влетівся до хати й застигся на порозі, мов птах, котрому в одну мить вистрелили крила чи серце, обірвавши стрімкий політ...

Він побачив свою кохану Марійку.

Марійку в домовині.

В хаті заробилося тихо... так надзвичайно тихо, що було навіть чути, як десь біля печі дзижчить муха. Всі завмерли й у всі очі дивилися на ошелешеного Назара, котрий з хвилину постояв непорушно на порозі хати Бойків, а потім повільно... дуже повільно, мов той тяжкохворий, рушив до лави, на якій стояла домовина Марійки. Поряд стояла ще одна лава, на яку поставили домовину з її матір'ю. Дві вбогі, грубо витесані домовини... Останній притулок матері та доньки Бойків був таким же злиденним, яким було й усе життя їхнє, як хата, в котрій вони жили. Гірка кріпацька доля! Людина народжується не в спокійне та радісне життя на землі, а на

існування – гірке й безрадісне існування, в якому кожен день не проживається, а промучується. Але Назар Явір не звертав уваги на злиденність домовини... він дивився тільки лиш на личко своєї Марійки. Збите й мертве личко...

Його Марійка була мертвою.

Довго дивився на те личко й ніяк не міг повіритися в те, що дивиться вже на мертву Марійку. Взяв ручку, що була складена на грудях, але вона була холодною, негнучкою й... неживою.

Неживою була його Марійка!

– Чому вона померла?

Нікого особисто не запитувався – запитався просто, а відповілися відразу ж три тітки, затинаючись:

– Пан з неї покритку зробив!

– Вкрав пан у тебе наречену!

– Й наказав Довбушу збити Марійку всмерть!

Назар продовжував дивитися на Марійку.

– То мою Марійку вбили? Вбили Рихальські?

Жіночки дружно захитали головами, вкритими чорними хустками.

– Рихальські, Рихальські... А від кого ж ще всі наші біди?

Явір на мить заплющив очі.

– Я помщуся!

Люди захвилювалися.

– Ти що, Назарку? Це ж пани наші...

Назар кинув на оточуючих такий погляд, що жінки ледь не зомліли, й повторив твердим голосом:

– Над тілом моєї коханої Марійки запрягаюся помститися панам Рихальським за смерть її.

Й ніхто не наважився заперечити Назару. Та й якимсь слів його не сприйняли як правду. Порахували, що погарячкувався хлопець, якимсь і призабули його слова й стали чекати на батюшку.

Й завмерлися перестрашено, коли на порозі з'явилася жіноча постать в темній сукні з широкою спідницею.

Хтось голосно, наполохано охнув:

– Панночка!

До хати Бойків прийшла панна Емма Володимирівна.

2

Я стояла на порозі вбогої сільської хати.

Відчувала на собі погляди кріпаків мого батька, й погляди ті так відрізнялися: хтось дивився на мене трішки перестрашливо, хтось зацікавлено, але ворожих поглядів з боку кріпаків я не помічала. Щоправда, й придивлятися особливо не придивлялася. В цій хаті, де на лавах стояли дві домовини й знаходилося багато люду кріпацького, мене цікавила всього лиш одна людина. Високий і широкий у плечах темноволосий чоловік, котрий у безвтішній тузі схилювся над домовиною молодой темноволосої дівчини.

Назар Явір...

Між нами лежалася прірва – безмежна глибока прірва, здолати котру я не зможу ніколи в житті. Тому що я високовроджена панянка, а він кріпак мого батька...

– Молітвами святих отець нашіх... – пролуналося в мене за спиною, й до вбогої хати слідкома за мною увійшов панотець Саватій – священник нашої родинної церкви, котрого відверто не любляв мій батько, завжди називаючи його підлабузником.

Й я сама особливої поваги до панотця не мала. Втратила її після того, як він відмовився змусити мого батька кинути оту його останню забавку – наругу над дівчатами-кріпачками. Панотець Саватій відверто перестрашився втратити гарне місце при родинному храмі Рихальських – великій кам'яній церкві Різдва Богородиці, яку збудувала моя бабуса й на яку наша родина завжди виділяла щедрі пожертви, й вдавав, що нічого геть не помічає, коли батько вчинив наругу над першою дівчиною-кріпачкою. І те я могла припустити, що він й справді нічого не відав... Але коли ославлених дівчат з'явилося вже троє й я особисто прохала панотця, як лице духовне, повпливати на мого батька, а він вдавав, що нічого такого огидного й противного Богу пан Рихальський не поробляє... ось цього я батюшці вже не могла пробачити. Навіть незважаючи на його духовне звання.

Відносини між нами заробилися досить напруженими, й навіть більш – панотець Саватій почав відверто уникати мене.

Й ось зараз, увійшовши до бідної хати кріпаків і забачивши в ній мою постать, таку недоречну посеред цих стін, він навіть здригнувся усім своїм огрядним тілом, забурмотівши нервово:

– О, панночко Еммо... яка приємна несподіванка! Не очікував вас тут зустріти...

Я на привітання не відповілася.

Поглянула на молоду темноволосу дівчину зі збитим лицем, що лежала в домовині, на чоловіка поряд неї й обернулася до батюшки.

– Відімкніть церкву! Марійку потрібно відспівати...

Червоне, повновиде лице панотця дещо пополотніло.

– Панно, ваш батечко... Йому це не сподобається...

– Ви погано мене розчули?

Повагавшись, панотець усе ж хитнув головою й, сповістивши люд кріпацький об тім, що відспівування відбудеться в родинній церкві панів Рихальських, вийшов з хати. Я ж залилася стояти біля порога хати, відчуваючи на собі вдивовані погляди. Й дивуватися було чим – мій батько не дозволяв своїм кріпакам навіть порога церкви родинної переступатися. Але ж відспівування в церкві – то було лиш те найменше, що могла я зробити для померлої дівчини. Я відчувала свою провину в смерті Марійки, котра два дні тому потрапила до лабетів мого батька. Бо це ж я, саме я відпустила її разом з Микитою. З тим Микитою, про которого моя покоївка Дуняша відгукувалася не інакше, як про надзвичайно жорстоку й непорядну людину... Й від тої ж Дуняші я знала також об тім, що не одна дівка з рук мого батька потрапила до пожадібних рук його візничі. Але я все ж таки відпустила з ним цю нещасну, котра зараз лежала в домовині зі збитим, застиглим лицем. Чому? Відповідь на це питання лежала так глибоко в потаємних куточках мого серця, що мені було навіть лячно туди зазиратися. Виправдати себе перед собою я могла лиш тільки тим, що ніяк не могла навіть уявити в ту хвилину, коли наругана моїм батьком, в розідраній закривавленій сорочці Марійка

йшла разом з тим Микитою, що візник вб'є дівчину. А на рахунок того, що він міг вчинити над нею наругу... правду про це я не хотіла відкривати навіть перед самою собою, й правда та вириналася з тих потаємних глибин мого серця, в котрі мені й лячно було зазиратися. Я самій собі соромилася зізнатися, що могла вдатися до подібного... але майже незнайома жінка в мені в той вечір, як я віднайшла Марійку в себе під дверима, штовхнула мене вчинити так.

Й високий чоловік, котрий стояв біля домовини нареченої, мов зачувши ці мої думки, раптом обернувся до мене лицем... і поглянув так. Господи, як він на мене подивився! Скільки ж болю спричинив тим своїм поглядом, як вранив у саме серце! Але я мала в собі кров Рихальських – холодну кров шляхтичів, яка не дозволяла мені виказати перед сторонніми своїх справжніх почуттів. Зовні я полишалася повністю спокійною, й ніхто з присутніх у цій хаті не міг навіть би подумати об тім, що спокійна й велична панська донька, котра стояла перед ними, мала в своїм серці почуття до кріпака власного батька. Такі вони вже були, правила нашого життя – людина з панського середовища, якою була я, ніяк не має права кохати того, хто походить з середовища бідних кріпаків. Між нами лежала прірва – глибока, надзвичайно глибока прірва, подолати яку мені не дозволить той світ, в якому я була народжена. Ні мій батько, ніхто не міг знати того, навіть здогадатись об тім, що донька родовитого Володимира Рихальського, закохавшись у кріпака, була би згодною покинути все й одним кроком здолати ту прірву. Так, я була на це згодною. Але моє почуття не було потрібним – воно не було взаємним. Той, кого я кохала всупереч усім правилам, вже кохав іншу. Кохав ту, котра зараз лежала в домовині.

Й на мене він дивився з ненавистю.

Затискаючи великі, дужі руки в кулаки, зробив до мене крок.

– Що тут роблять Рихальські?

Мені боліло, дуже боліло від ненависті, що палала в його очах, але я продовжувала видаватися спокійною.

– Я прийшла на похорон Марійки.

Назар раптом розсміявся – дивний то був, зовсім безрадісний та наче жовчний сміх.

– Що я чую? Донька нашого пана – товаришка кріпачки?

– Можливо.

– Розповідай казки кому іншому, панночко, та тільки не Назару Явору. Пани не товаришують з кріпаками! Ніколи такого не було й ніколи не буде! Й я не хочу, аби пам'ять моєї Марічки поганилася присутністю роду Рихальських!

Я мовчки слухала ці слова – слова вкрай неприємні, болісні для мене. Я не була в ту хвилину панною Еммою Рихальською – господинею перед своїм злиденним кріпаком. Стояла жінкою – закоханою, всупереч усьому й цілому світу закоханою в цього чоловіка. А він стояв переді мною переповненим злістю від втрати коханої. Й злість та була спрямована насамперед на мене як на представницю роду Рихальських, котрих він ненавидів давно, а зараз ще й звинувачував у смерті Марічки. Й він мав рацію. У тім, що ця молода й гарна дівчина зараз лежала в домовині замість того, аби насолоджуватися життям поряд кохаючого її чоловіка, були винні всі. Й Микита, котрий по-звірячому збив її на смерть, й мій батько з його безглуздою забаганкою пустощів з незайманими кріпачками... й навіть я сама була винною. А коли так, то мала би змиритися перед словами чоловіка, котрого встиглася покохати якось несподівано для самої себе, але... Щось незрозуміле, незнайоме мені раніш раптом збуянило мені кров і підняло проти цих слів Назара, проказаних так, наче то я була в Рихалівці безправною кріпачкою, а він повновладним паном.

Поглянула на сина наглядача за садом.

– Я залишуся, – промовила так, як ніколи не говорила з тими людьми, котрі були належні моєму батькові. Цей зверхній, погордливий і холодний тон – його полюбляла моя мачуха, а я лиш тільки несхвально його слухала, відчуваючи завжди, як неприємно врізає він мені слух. Але цей чоловік... оця його злість і ненависть до

мене – я навіть сама не розуміла, чому мене переповнює бажання вчинити йому наперекір. Й тільки з роками, набувши життєвого досвіду, я змогла зрозуміти, що в той день мною володарювали вражені гордощі жінки, котру не кохали. Й навіть більш того – котру ненавиділи.

Назар пропик мене поглядом своїх котячих очей, а потім просто обернувся спиною з таким виглядом, наче перетворилася я на пусте місце. Серце мені боліло, нестерпно боліло, але я намагалася не звертати уваги на той біль. Біль, до якого я була вже звиклою за той час, як відчула в своїм серці почуття до цього кріпака.

За годину Марійку з матір'ю відспівували в родинній церкві Рихальських, побудованій моєю бабусею Ольгою Петрівною.

Панотець Саватій співооче промовляв слова молитви, але я майже не чула його. Я стояла перед іконою Спасителя, трішки подалі від домовин, і відчайсно намагалася не дивитися на того високого красеня, котрий стояв біля домовини Марійки. Бідна, вбога кріпачка мого батька мала переді мною значну перевагу – вона була щасливою. Вона була щасливішою від своєї панни, незважаючи на те, що народилася не в панських опочивальнях, а в злиденній старій хаті. Так, вона не мала таких грошей і того, що від самого народження мала я, й вона була змушена тяжко працювати, але коли брати до уваги інші цінності, то ця дівчина, котра поснула вічним сном зі спотвореним важкою рукою батьківського візничі лицем, була щасливішою від мене. Вона мала набагато більше того, що мала я – панна Рихальська. Від дитинства ця дівчина купалася в любові батьків, мала ласкаву й ніжну матінку, котра дарувала їй те тепло, якого панна її так замало вбачала у своїм житті. Й вона володіла серцем Назара. Навіть померла, вона продовжувала міцно тримати серце цього чоловіка у своїх маленьких рученятах, захолюнувшись навіки. Ні, я не заздрила Марійці... принаймні те почуття, яке володілося мною, мені б дуже не хотілося називати заздрощами. Скорше то був сум... Пронизливий і холодний сум серця, що прагнуло зігрітися, що потерпало без тепла вже багато років.

Під журливий спів панотця Саватія я згадувала своє життя, всердно відводячи погляд від чоловіка, до якого так линулося серце моє дівоче. А він же навіть і не погляне на мене, бо вся увага його була прикутою до небіжчиці. Тримав у руках великих і сильних запалену церковну свічку й затискав її з такою силою, що вона мала би вже давно переломитися, та вона не ламалася... й все дивився на збите Микитою й почорніле личко, котре ще декілька днів тому було таким гарним.

Я народилася в заможній шляхетній родині, але майже ніколи не відчувала себе щасливою. Мама моя померла, коли я була геть малою, й я майже не пам'ятала її. Образ жінки, котра колись подарувала мені життя, складався в моїй свідомості з розповідей бабусі про неї та ще годувальниці Марини... а ще тих годин довгих, що проводила я перед портретом, на якому було зображено мою маму. Гарна, надзвичайно гарна білява пані байдужливо дивилася на мене великими темно-блакитними очима й зовсім не відчувалася мною як та, котра звалася таким теплим словом «матінка». Та й розповіді про неї я чула зовсім різні. Бабуся, особливо останніми роками свого життя, відгукувалася про неї негативно.

– Твоя *tatan*, Еммо, була невдячною й невихованою жінкою, – проказувала вона мені не один раз, несхвально й невдоволено підтискаючи бліді й тонкі вуста свого невеликого шляхетного рота. Бабуся ніколи не вирізнялася особливою вродою, а на старість її лице взагалі заробилося відверто негарним, і коли вона ото так підтискала вуста – мені не хотілося й дивитися на неї. – Вона ж отримала таку честь – заробилася панею Рихальською, але виявилася зовсім негідною тої честі. Я покладала на неї такі сподівання – гадала, що вона зробить щасливим твого батька. А що зробила вона? Вона ж зробила його нещасним, а потім узагалі наклала на себе руки, накликавши на нашу родину невимовного сорому. В той час лиш тільки лінькуватий та німий не захоплювався осудом родини Рихальських, у якій молода дружина настільки не любила свого мужа, що обрала добровільну смерть життю поряд

нього, вкоротивши собі віку й залишивши дворічну доньку. Ніколи не пробачу твоїй *taman*, Еммо, того, що вона вкрала мого сина. Був у мене любий і послухливий син, а потім... перетворився він на цього зверхнього похмура, котрого ти бачиш перед собою кожного дня й котрий геть відмовляється дослухатися до своєї сердешної матері. Й це саме твоя *taman* провинна в тім, що в будинку нашому з'явилася ця безрідня міщанка... Ельза була хоча б шляхетного походження, а ця – донька дрібного службовця. Скільки ж у мене сліз і вмовлянь пішлося на те, аби відмовити твого батька від того шлюбу. Та все дарма. Мій син заробився чужим і непослушливим. І це все через твою *taman*.

Годувальниця Марина, навпаки, жалкувала мою маму – жалкувала за долю її нещасливу жіночу, коли примусом була віддана батьками заміж за пана Рихальського в той час, коли кохала іншого.

– Що ж поробиш, панночко, – зітхала гірко Марина, не раз згадуючи про мою померлу маму. – Слабкою людиною виявилася ваша матінка, дуже слабкою. Не змогла витримати життя з осоружним чоловіком, то й вкоротила собі віку. Ви її не засуджуйте, панночко, й не ображайтеся, що покинули вони вас напівсиротою. Коли ви самі покохаєте, то й зрозумієте тоді матінку свою...

Годувальниця моя Марина... То вона єдина тільки й відігрівала моє самотнє серце від того часу, як була я немовлям. Вигодувавши мене своїм молоком, вона не жалкувала для мене й ласки свого великого люблячого серця. Але Марина все ж була кріпачкою, котра мала свою велику родину... А моя родина... Моя родина панувала у розкішному будинку, що видавався холоднішим від склепу. Нова дружина батька не стала мені матір'ю – не раз помічаючи на собі її замислений погляд, я дивним чином розуміла те, що вона не те що не любить мене, а майже ненавидить. До прохолодності й байдужливості батька я якось звиклася ще з дитинства, а бабуся... Бабуся в дитинстві моїм ставилася до мене ще досить м'яко, нехай і не надто вже любляче – любила вона безмежно лиш тільки одну людину – мого батька. Та й м'якість бабусі з роками якось почала

зникатися – захоплена своїми хворобами, бабуся все більш віддалялася від мене, а перед смертю взагалі почала дорікати мені схожістю моєю з мамою.

Так я й зростала – оточена розкошами, але безмежно самотня посеред холоду великого батьківського дому. Одиноке те існування моє більш року тому почав розвіювати наш сусіда – син пана Миколи Яготинича молодий Владислав. Досить привабливий зовні, з манерами, гідними найкращих шляхетних домів, він якось з'явився при нашому будинку на чай, потім завітав наступного дня, потім ще через день. Він намагався проводити більшість часу поряд мене, розважаючи мене розмовами про життя в столиці, котрі мені були не надто цікавими, й батька мого то неймовірно тішило – Яготиничі були графського роду й статками володіли пристойними. Коли минув місяць від дня першого візиту до нас Владислава Яготинича, батько покликав мене до свого кабінету й, навіть не поцікавившись моєю думкою, промовив владно:

– Я все вирішив. Більш як за тиждень молодий Яготинич від'їздить у полк, а як повернеться за рік – ви з'єднаєтеся шлюбом.

Я навіть здригнулася від цих слів батьківських.

– Тату, але ж...

Сірі, водянуваті очі батька позиркнули на мене роздратовано.

– Що таке?

Я помовчала, набираючись сміливості, й невпевнено продовжила:

– Але ж я не згодна!

Очі батька ледь помітно звузилися.

– Ти – що?

– Я не згодна на шлюб з Владиславом Миколайовичем.

– Й це чому, дозволь поцікавитися?

– Я не кохаю його! Так, він досить милий і...

Важкий батьківський кулак з силою опустився на стіл.

– Досить! Я почув достатньо й більш слухати твоєї маячні не налаштований. Ти моя донька, й ти належна мені також, як і будь-який з моїх кріпаків. Й маєш виконувати мою волю, якою б та не

була. Й запам'ятай – через рік, по поверненню Яготинича, ти станеш його дружиною, графинею Яготинич. Іншого я навіть чути не бажаю, й тим більш маячні про відсутність кохання. – Він величним помахом руки відпустив мене, мов одного зі своїх лакеїв. – А тепер усе, можеш іти.

Я не наважилася більш сперечатися:

– Так, тату.

Я вийшла з батьківського кабінету з неймовірною важкістю на серці, але не стала підійматися до себе в кімнату, а пішла до саду. Не те, що Владислав Миколайович був мені таким уже вкрай огидним, ні. Темно-русявий, з приємним лицем та розумними темно-сірими очима, він викликав цікавість. Але ж симпатію, тільки лиш симпатію й нічого більш, хоча я з розповідей Марини знала те, що саме має викликати почуття в серці людини. Скільки разів я чула від неї розповіді об тім, як вона покохала чоловіка свого – гарного й дужого Данила. Й я сама ж не раз прохала свою годувальницю переповісти те красиве, що трапилося в житті жінки, котра вигодувала мене немовлям. Я зачаровано слухала об тім, як молода ще Марина довго кидала оком на сусіду свого Павла Назарчука й як сильно подобався він їй. Але вподоба та обірвалася несподівано для дівчини – Назарчук засватав дівчину з сусіднього села, й родина сусідів почала готуватися до весілля. А Марина тихцем плакала й намагалася навіть не дивитися в бік Павла. Гадала в розпачах, що все життя тепер продіває, марно намагаючись забути свою вподобу. Й на весілля до сусідів її мати ледь не налигачем потягнувила, й сиділа вона там понуро на лаві під хатою, намагаючись не надто відверто вирячатися на щасливого свого Павла, котрий усе милувався зі своєю молодою дружиною – худорлявою й чорнявою. Але раптом перехопила погляд темніших від ночі очей, спрямований прямисінько на неї. Дивився парубок – високий, неймовірно широкий у раменах, з темним непослушливим чубом, що зухвало кучерявився на високому чолі. Й з очима – чорними й наче гарячими... й вони поглядом своїм наче торкалися її... Марина раз

поглянула на того парубка й відразу майже опустила очі. Але очі ті чорні поглядом своїм пекли її, мов гарячими вуглинами, вимагаючи, аби ж вона знову поглянула на нього... Й Марина не втрималася, наче сила яка була заволоділася нею й змусила таки підняти очі. Вона знову поглянула в ті вогняні чорні очі... й уже просто не змогла відвести погляду свого від них. Так і дивилася в ті очі, відчуючи щось дивне... Й усе те весілля гомінке й веселе, й Павло з дружиною його худорлявою й чорнявою – все воно зниклося кудись. Ніколи не задивлялася вона так до парубочих очей, і навіть в очі Павлові не дивилася так – та куди й поглянеш, коли Павло сковзнетесь по ній поглядом й не дивиться більш.

Решту того дня, коли її сусіда Павло одружився з дівчиною з іншого села, Марина пам'ятала погано. Наче уві сні вона перебувала й уві сні тім танцювала з чорнооким парубком з вогняним поглядом і дізналася, що звався він Данилом і доводився братом нареченої Павла. Й уже ввечері, коли родичі нареченої підводою від'їздили до Вербівки, Данило сказав так, що в Марини морозом пройшлося по спині.

– За день зашлю до тебе сватів.

А потім була геть безсонлива ніч, коли Марина відчувала себе так, наче була захворілася, – вся горілася невидимим вогнем, ледь не в кожному кутку темної й притихлої хати вбачала ті гарні чорні очі й все згадувала й згадувала минулий день, про котрий думала, що він виявиться одним з найнещасливіших у її житті, а він обернувся таким щасливим. Згадувала, як підійшов до неї Данило після довгого переглядання й повів у танок, як тонулася вона в тих очах чорних поглядом, мов у водах глибоких...

А за день її посватали.

Й за два місяці посталися вони до вінця.

Я завжди слухала ці оповідки Марини з легким сумом. Марина з Данилом, незважаючи на важке кріпацьке життя, живуть уже довго й щасливо, народивши в шлюбі своїм п'ятьох чудових діток. Й з роками почуття, народжене в одну мить на весіллі Павла та сестри

Данила, не згаслося. Й хоча я любила Марину як рідну матір, попри те що та була кріпачкою мого батька й нерівною мені за походженням, – від отих її оповідок про їхнє з Данилом сильне кохання мені завжди робилося пронизливо сумно. Я розуміла, що сама народжена для іншого й таке щасливе кохання, яке судилося моїй годувальниці, мені чи випаде коли відчути. Наречений мені був обраний батьком, і привабливий та приємний Владислав Миколайович був мені лиш тільки симпатичним і ніякого хвилювання не викликав. Мене не кидало в жару при згадці про нього, не бажалося задивлятися й тонути в його темно-сірих очах... й по темних кутках своєї кімнати я не бачила тих його очей. Я не думала про нього кожную хвилину... та я ж про нього взагалі не думала, а коли згадувала, то лиш з відчуттям небажання того, аби наші долі були пов'язані. Мені робилося сумно й чомусь трішки неприємно від думки об тім, що маю прожити я все життя своє з людиною, котра є мені чужою й нецікавою, з тою людиною, до котрої я не маю в серці своїм почуття. Того таємничого й незнайомого почуття, якого ще не звідало й не відчуло в собі серце моє. Я не бажала цього... але батьком мої бажання не враховувалися.

Я повільно йшла садком, надто поринувши у свої думки, аби звертати увагу на щось інше... Й перше, що почула раптом, – то був стукіт сокири об дерево, й звук той змусив мене зупинитися... А вже потім я почула його – веселий чоловічий сміх, що залунав тихим садком і покотився наче сріблястим відлунням до невеликого озерця біля пагорба, в котрому повагом плавалися лебеді. Щось було в звучанні сміху того чоловічого... щось таке, що торкнулося свідомості моєї, серця мого мовчазного раптовим хвилюванням. Я навіть зупинилася, дослухаючись того сміху, що все лунався й лунався садком, мов спів небаченого птаха. Й розуміла, що хочу побачити того, хто оживляв садок мого батька цим сміхом. Василь – чоловік середнього віку з кріпаків, котрий доглядав за нашим садком, був людиною досить мовчазною, й ніколи не чула я того, аби він сміявся. Чомусь засоромившись того, що може мене помітити

той, хто ото так сміявся, я зупинилася біля вишні й обережно визирнула... Й побачила-таки того, хто так радів у нашім садку. Й то був зовсім не Василь. Значно молодший за Василя літами, вродливий молодий чоловік з темним волоссям, що спускалося йому на шию легкими кучерями. Високий і дужий з вигляду, одягнений у темні грубі штани та світлу сорочку, він вправно та якось наче легко розмахував сокирою, зрубуючи стару всохлу яблуню, й щось весело розповідав Василеві, котрий стояв поряд з сокирою в руках і скупенько якось, наче трішки невпевнено посміхався, слухаючи молодика. Й я заробилася невірним свідком тої розмови між незнайомцем і Василем.

– Нічого, батьку, нічого. Ось підкупимо поросят у Мироненків, вигодуємо та продамо, а тоді вже викупимо у пана ту землю, й я все зроблю, але збудую для Марічки гарну хату. Та головне ж не це, батечку... головне інше. Марічка кохає мене – чуєте? Вона кохає мене! Й я такий щасливий від цього! Я неймовірно щасливий!

Молодий чоловік знову розсміявся... А я стояла біля вишні й, мов зачарована, дивилася на нього. То було щось незрозуміле й незнайоме для мене, й я дивилася на нього так, як ще на жодну людину, й відчувала, що серце моє наче прокидається від довгого сну, озивається в грудях незраним раніш хвилюванням. І хоч дивився він не на мене, а на Василя, та я бачила, які гарні очі в нього, який погляд у них... Та не очі його ті гарні, не врода чоловіча й довершена привабили мене до нього. То було щось зовсім інше – чого раніш ніколи я не відчувала. Щось дуже схоже на оповідки Марини про народження її кохання до Данила. Мені заробилося якось трішки острашливо. Зоставшись геть байдужливою до того чоловіка, котрий волею батька має стати моїм мужем вінчаним, невже... невже я закохаюся у кріпака? В наглядачевого сина, котрий, насміхаючись наді мною, з'явився саме в той день, коли я дізналася про намірення батька зробити мене графинею Яготинич. Несправедлива й жорстока насмішка долі! До того ж цей син Василя

був закоханим в іншу й мав намір одружитися з нею, збудувавши для неї хату...

Власні думки настільки спантеличили мене, що я втекла геть, аби вже не чути й не бачити того високого кріпака, сміх котрого, щоправда, все ще продовжував лунати в моїй свідомості. Я зачинилася в своїй кімнаті, мов намагалася була сховатися від усього того, що так збентежило моє серце. Та марно. Мов причаклована, все думала й думала про темноволосого кріпака, все згадувала сміх його веселий та щасливий, і відчувала, як солодко та млосно затискається серце моє в грудях. А коли прийшла ніч і мала би була я поснути... не поснула спокійно, як завжди, а ледь не до самого світанку повертілася на ліжку... й ледь не з кожного кутка темного дивилися на мене його гарні очі, що сяялися сміхом і щастям.

Я закохалася в кріпака!

Несподівано для себе, майже з першого ж погляду, закохалася в того чоловіка, з котрим у мене не могло бути майбутнього. Я покохала того чоловіка, між котрим і мною проляглася нездоланна безодня, прірва нашого походження і його кохання до іншої. Навіть коли б раптом трапилося диво й мій батько, геть збожеволівши, дозволив би мені шлюб зі своїм кріпаком, я б не мала з ним щастя. Не мала би тому, що він кохав іншу, й яким щастям сяявся неймовірним, розповідаючи батькові про взаємне почуття до нього тої незнайомої мені щасливиці, котра володіла його серцем.

На наступний день я була такою розгубленою та враженою цим почуттям, яке стрімким буревієм увірвалося до мого серця, що не бажала виходити зі своєї кімнати. Й нікого в родині не обходило те, що зі мною трапилося, – всім було до того глибоко байдуже. Лиш одна людина захвилювалася за мене – моя покоївка Ярина. Сердечна й простодушлива, досить пухка дівчина з рум'яними щічками та рудавим волоссям, вона відразу ж, як тільки прийшла зранку з теплою водою для вмивання й побачила моє лице, сплеснула долонями й стурбовано запиталася:

– Панночко моя люба, що з вами?

Я спробувала посміхнутися.

– А що зі мною?

– Чи ви не захворіли?

Я згадала цю безсонливу ніч, свої думки про сина Василя й подумала об тім, що, можливо, й захворіла я була – захворіла тою загадковою, таємничою хворобою, яку всі звуть коханням.

– Ні, просто ніч не могла поснути... Тепер голова болить...

– Я вам відвару приготую, м'яти заварю – то вмить одужаєте.

Я посміхнулася.

– Дякую, Яринко.

Просявши усміхом, Яринка кинулася до дверей, і за декілька хвилин я вже отримала духмяний напій, котрий так приємно пахнувся. Відсьорбуючи потрішки того відвару, я спостерігала за тим, як Яринка кружляє кімнатою, прибираючись, і розмірковувала над тим, чи варто питатися в неї про те, що так турбувало мене. Вже хвилин за декілька я таки не витримала й повільно запиталася:

– А скажи, Яринко... Ти знаєш нашого наглядача за садком?

Яринка обернула до мене рум'яне личко.

– Дядька Василя? Та хто ж його не знає? Родина Яворів у Рихалівці знана й повагою не обділена. Гарні, роботящі люди...

Я повагалася, але все ж таки запиталася:

– А син у нього є?

– Так троє в нього синів... Такі вже красені...

– А вчора приходив яблуню рубати...

Ярина замрійливо посміхнулася.

– Так то – Назар, найстарший... Ох уже й красень! За ним пів Рихалівки дівоцтва зітхається, так він же погордливо відвертає від усіх носа, поки навесні не покохався з Марійкою Бойківною. Оце вже кому поталанило, так поталанило... Та дівчата обзасдрилися тій Марійці чорноокій, і навіть були зійшлися на думці, що не інакше, як причарувала Бойківна до себе. Цей Назар так уже став за нею припадатися, що декотрим і нудно на те поглянути. Й завидки кожному

дівку брали, що не їй так оце поталанило. Ви не подумайте, панночко, що Марійка ця якась погана – вона є звичайна дівка, напівсирота й має хвору матір. Просто дівчатам було прикро, що це не вони полюбилися Назару, й я нічого поганого про Марійку не скажу – привітна дівчина. Й усі ті балачки про чаклунство з її боку – то геть маячня. Марічка має настільки гарне личко, що закохатися в неї є можливим і без всякого чаклунства. Просто покохалися вони з Назаром, то й усе чаклунство. Хоча позаздрити дівці є вже з чого – Назар замало того, що красень, а ще ж моторний який – хвалився заробити грошей і збудувати для коханої велику й світлу хату...

Я слухала охочу до розповідей довгих Яринку, котра розповідала мені так завзято про кохання Назара й незнайомої мені Марічки, й відчувала, як охоплює мене сум. Кортіло кинутися на ліжко, з якого піднялася я лиш декілька хвилин тому. Й Яринка ще щось продовжувала мені розповідати, жебоніла, мов та річечка, та я вже не слухала своєї покоївки. Ледь не половину дня просиділа, мов та сновидка, на одному місці біля вікна, дивлячись на садок, де зустріла я того, хто забрав у мене спокій. Бачила декілька разів кремезну постать Василя, але сина його не помічала, відмовляючись навіть самій собі зізнаватися в тім, навіщо дивлюся у вікно так довго. Й боялася побачити того Назара, й одночасно так сильно бажала таки вбачити його високу постать. Й коли між дерев за моїм вікном нарешті майнула та постать висока, моє серце так гучно застукалося у грудях, як ще ніколи в житті. Свідомість і всю сутність мою заповонило бажання – вийти з кімнати й піти до садка, аби зустріти його... Й те бажання виявилось настільки сильним, що я навіть перестрашилася. Ще декілька хвилин просиділа нерухомо, пожадібно спостерігаючи за тим, як Назар заходився зрубувати чергову всохлу яблуню... А потім вчинила несподівану для себе річ.

Я просто встала й вийшла зі своєї кімнати.

Й пішла до саду.

Навіть не знала того, що зроблю чи скажу, – навіть не думала об тім. Просто йшла, відчуваючи, як хвилювання все сильніш охоплює

мене. Я була вже за декілька кроків від Назара, коли зупинилася, відчувши несподівано сильний страх. Зволікала якусь хвилину, й, коли хотіла вже була обернутися й піти назад, аби знову заховатися в стінах своєї кімнати наодинці зі своїми думками про це почуття, яке так несподівано торкнулося мого серця... Назар раптом обернувся.

Й поглянув прямо на мене.

Та перша зустріч поглядами двох людей... Мені, вже майже закоханій у цього чоловіка, та зустріч поглядами видалася наче дивом. Очі в Назара мали гарний колір, який чимось нагадував осіннє пожовкле листя, впале на зелену траву... Й погляд їхній викликав у мені слабкість, якої я ніколи раніш не відчувала. Я вдивлялася в ці його очі, забувшись навіть дихнути зайвого разу... та що там дихнути! Я навіть про саму себе забулася, мов розчиняючись, зникаючись у тих очах, що знаходилися на відстані всього лиш декількох кроків від мене. Й Назар не відводив від мене погляду, він теж дивився на мене – що було для мене дещо дивним й у що я боялася навіть і повіритися. Дивилася на нього й розуміла, що ладною була би все життя своє отак простояти, лиш тільки дивлячись у ці пильні очі, золотаво-зелену глибину котрих відтінювали густі чорні вії...

Назар першим обірвав те диво – він просто опустив очі, поглянувши на сокиру в своїх сильних руках, потім знову поглянув на мене, але вже якось не так, як першого разу. Не став більш дивитися в очі, просто сковзнувся швидким поглядом по лицю.

– Панні щось потрібно?

Я поглянула на нього розгублено й не відразу змогла відповісти:

– Ні...

Назар дещо незрозуміло посміхнувся.

– Панночка просто гуляють?

– Так...

– Ну звісно! Що ж ще вам робити?

Я навіть не знаю – чи то воно було насправді, чи ж то в моїй запаленій та збудженій уяві, – але останні слова Назар проказав якось наче призво й просто відвернувся від мене, продовживши зрубувати деревину. На мене він більш не звертав жодної уваги, мов була я перетворилася для нього на пусте місце. До того ж я відчула в тих словах його ледь не ворожість. І я декілька хвилин простояла, дивлячись на його широку спину, одягнену в грубу сорочку, розмірковуючи об тім, чи справді в ту хвилину, як він тільки обернувся до мене, в його очах затеплилося особливе світло, чи воно мені лиш тільки привиділося? Адже він декілька хвилин дивився невідривно мені в очі...

А зараз ця призрість, ця майже ненависть!

Чому це так особливо мене вразило? Чому таким болем озвалося в серці? Нехай від батька я все життя бачила лиш тільки байдужість та холодність і звиклася до того, й навчилася вже сприймати спокійно – іншого батька я ж просто не знала. Й коли дитиною ще досить болісно реагувала, зараз уже звиклася. До ворожості й холодності мачухи теж, і зараз її ставлення сприймалося мною навіть байдужливо. Але ж чому так болісно вразило мене ставлення цього чоловіка, котрого й бачила я вдруге в своїм житті?

Відчувала, як сльози набігаються на очі, й, перестрашившись того, що я зараз ось тут просто принизливо розплачуся перед цим зверхнім і неvwічливим кріпаком свого батька, я обернулася й швидко пішла до будинку, де просто розревілася, зачинившись у своїй кімнаті.

* * *

З того дня, як я вперше зустріла Назара, й до смерті Марійки минувся рік.

Рік для мене й важкий, й декотрою мірою щасливий. Я пізнала щастя кохати. Вперше відчувши кохання в серці своїм, я зрозуміла

нарешті, наскільки прекрасним є це сокровенне почуття. Я пізнала те, чого раніш не розуміла, й виявила для себе ще – закохана жінка дивиться на світ геть іншими очима, ставиться до всього по-іншому... та в неї й серце стукається інакше. Я навіть починала жалкувати власну мачуху, бо, коли ж добре подумати, то Наталя Павлівна була глибоко нещасною людиною – вона не мала в своїм серці кохання. Хоча я могла й помилятися й моя мачуха мала в своїм серці приховану, потаємну закоханість. Недарма ж вона доволі часто мандрувала кудись із маєтку, пропадаючи цілими днями, та моєму батькові було до того глибоко байдуже. Й дивилася я на них і жахалася такого життя, коли люди, пов'язані між собою вінчаним шлюбом, живуть, мов чужі, більш того – мов ті два ворога, що зачинені під одним дахом. Невже й я приречена на подібне життя разом з Яготиничем? Без радості, без щасливих миттєвостей, не відчуваючи ні хвилювання, ні геть нічого поряд з тою людиною, з котрою маю прожити все своє життя. То видавалося мені страшним – й особливо страшним зараз, коли пізнала я в своїм серці почуття до іншого чоловіка, коли пізнала те, яким є воно – кохання. Й нікому не відкривала тих почуттів своїх, нікому – окрім Ярини, котрій усе розповіла, несила тримати все в собі.

Після того випадку, як втікалася я від призрої холодності Назара, ледь не заливаючись слізьми, я не бачила його тиждень. Й майже весь тиждень той просиділа в кімнаті своїй, не з'являючись ні до сніданку, ні до обіду, й ніхто не турбувався тим, що зі мною. Щоправда, сестра Софія заходила один раз поцікавитися, як я почуваюся, але й вона була дещо байдужливою. Хоча вона все життя своє була такою. Донька мого батька та мачухи Наталі Павлівни Софія Володимирівна була справжньою Рихальською й успадкувала від мого батька його досить непривабливу зовнішність – ті водянуваті сірі очі, невиразні риси блілого лиця й схильність до повноти. Та й норов мала батьківський – холоднуватий і байдужливий. Між нами, хоча ми й жили під одним дахом, ніколи не було особливої близькості, й ми радше нагадували чужих людей, ніж

сестер, рідних за кров'ю. Хоча чужими одне одному в нашому будинку були всі. Певний час, у дитинстві, я ще сподівалася якимось, що в мене буде люба молодша сестричка – хоч одна близька мені людина в стінах холодних нашого великого й розкішного будинку. Але ні... Софія зростала замкненою й нетовариською, не надто охоче бавилася зі мною в дитинстві, а коли ми почали перетворюватися на панночок, віддалилася ще більше. Марина, котра була мені й мамою, й декотрою мірою подругою одночасно, взагалі говорила, що сестра мені просто заздрить.

Я дивувалася.

– Але ж чому мені заздрити, Маринко? Чи ми ж не однаково доньки одного батька? Чи вона не має того, що маю я? Будь певна – в чім-чім, але в зодяганнях та прикрасах батько нам не відмовляє... й Соня має не менше від мого й суконь, й іншого...

Марина тільки головою хитала.

– Ви себе в люстро бачили?

– Бачила... То й що?

– Що? А красу ви таку маєте, що хоч ікони та образи з вас богомазам малюй, а ось сестра ваша... Обділив Господь її вродою, добре обділив. Й коли вам подарував вроди через вінця, то їй же, бідолашній, геть нічого не дісталось. А для дівчини то є горе. Хоча у вас – панів, і то не горе. За посагом поженеться якийсь панок та й побереться з вашою сестрою. Та чи буде він її кохати?

Я зітхнула.

– А хто мене з моєю вродою кохає?

Марина обійняла мене, притуливши до свого пишного тіла, як завжди робила то в дитинстві, втішаючи мене.

– Та вас весь світ полюбить – ось тільки прийде тому час. Тільки ж шкода мені вас, панночко. Чи будете ви в житті своїм такою щасливою, якою є вродливою? Як рідній дитині бажаю вам покохати й бути коханою... Та ваш батько... Чи дозволить же він вам зробитися щасливою?

Марина мов у воду тоді дивилася.

Батько не дозволив мені стати щасливою.

То був тиждень незвичного для мене існування. В перший той день, коли зустрілася поглядами з Назаром, ображена й вражена його ставленням, переплакавши й ледь заспокоївшись, я заприсяглася собі, що вже більш не стану й думати за того насмішкуватого кріпака, а тим більш закохуватися в нього. Та коли б воно так сталося, як гадалося. Як не гоновила я думки про нього, а вони ж усе одно поверталися. Й як не намагалася забути все те, що трапилося: той перший раз, коли побачила я його; ті хвилини, коли дивилися ми одне одному в очі, – та все було марно. Знову майже всю ніч пролежала я без сну, намагаючись відігнати думки про нього. А образа пекла, здавлювала горло, витискаючи з очей сльози, які зовсім не дарували полегшення. Й зверхня, погордлива кров Рихальських у мені закликала не думати про того злидня в латаних штанях, котрий мав нахабність образити свою панну. Кров та ледь не волила в мені, аби я й про існування його забулася... Й розпалена образою та враженими гордощами, я наступного дня навіть й одного погляду не кинула з вікна у садок, хоча й чула, як там стукається сокира.

Мене вистачило на два дні.

За два дні образа, що невидимим зашморгом здавлювала мені груди, відступилася й я таки підійшла до вікна. Довго стояла, вдивляючись у садок, але високу постать Назара так і не взріла. Й відчула таке розчарування, що вмить розплакалася. Але вже не злими й пекучими слізьми образи, а більш легким плачем суму.

Яринка, сновигаючи до моєї кімнати, все подивлялася на мене занепокоїливо й бубоніла собі під носа, що панночка її підхопили котрусь невідому хворобину.

Й все приставалася наполегливо:

– Захворілися ви, панночко Еммо?

Я лиш хитала заперечливо головою.

– Зовсім ні.

– Та де ж ні, коли на вас і личка немає. А змарніли ж як! Хоч зараз до домовини покладай...

– Тобі здається.

– Курячою сліпотою вже не страждаю, – ображено озвалася Яринка й змовкла на декілька хвилин, відвернувшись від мене й почавши щось шарудітися в моїх прикрасах. А я знову стояла біля вікна й дивилася в садок – стомлене серце до відчаю бажало, аби я побачила Назара. Хоча б краєм ока, хоча б здалеку та на одну хвилику – а все ж таки взріла постать його дужу. Я вже й розмірковувала над тим, аби піти прогулятися, коли за спиною залунав солодкий голос Ярини: – Панночко, а може, Микита таки лікаря привезе?

Я від здивування навіть озирнулася.

– Це ще навіщо?

Яринка благально закліпала очима.

– Ну... поглянув би він на вас... може ж, хвороба яка вас змучує. Ви ж ці дні на себе не схожі...

Я знову обернулася до вікна.

– Немає в мене ніякої хвороби.

– Але...

Повагавшись, я все ж таки сказала покоївці правду:

– Я, здається, закохалася, Ярино.

Вона так і сплеснула в долоні.

– Справді? Але ж у кого? Невже в сусідського панича? Але ви промовляли, що не маєте до нього в собі ніякого почування...

Я на мить заплющила очі.

– Назар то, Яринко, Назар.

– Ой!

Обернувшись, я мовчки поглянула на покоївку. Ярина застиглася на місці, широко відкривши очі й вхопивши себе долонями за лице. Й мені раптом закортіло посміхнутися. Вперше за ці дні просто посміхнутися. Дивно, але ця простодушлива, можливо, занадто гомінка дівчина з кріпачок була мені набагато ближчою що від

сестри Софії, що від тих панночок, з котрими я була знайомою й серед котрих мала би була відшукати собі подругу, але не віднайшла. Натомість одного дня в моїх покоях три роки тому з'явилася Яринка, й поступово якимось, навіть непомітно для мене самої, ця дівчина заробилася тією людиною, якій я могла, як і Марині, відкрити найсокровенніше зі свого серця. Але за Назара я їй відкриватися якимось соромилася, та зараз розуміла – не можу більш тримати це в серці своїм, просто не можу.

Ярина нарешті оговталася від здивування.

– Ой, бідна ж моя панночка! Чари цього Явора й вас не оминулися? Розумію, розумію... Коли б сама не була закоханою ледь не з дитинства у свого Мишка, то підпалася б під чарівність його наче дику, долучилася б до божевільня дівчат Рихалівки, хоча й марно. Назар же за Марійкою так всердно впадається. Хоча... стривайте! Ви ж, моя панночко, не рівня дівкам рихалівським, а тим більш цій злидні Марійці. Має вона гарненьке личко, та й усе. Але ж вроди вашої, неповторної чарівності в неї геть не відшукається.

– Яринко, не говори так...

– А що, неправду я сказала?

– Неправду. Сама ж торочиш, як впадається Назар за тою Марійкою.

Ярина якимось трішки зневажливо пхикнула.

– Та то він ще вас не бачив.

Я з сумом поглянула у вікно.

– Бачив, – проказала тихо й безбарвно.

Ярина навіть підстрибнула на місці.

– Ну і що?

– А нічого. Дивився мені в очі хвилини зо три, а потім образив, кинувши призро, що немає мені чого робити...

Ярина вмить спохмурніла.

– Так, я й забулася, що Назар Явір вашу родину ненавидить. Ще з дитинства, як батько ваш наказали побити його діда за мисливського собаку, котрого той не вгледів й вовкам на обід впустив...

Я зацікавлено випрямилася.

– Я про це нічого ж не знаю...

– Так давно то було, ви ще дитинкою були й хто б став вам про таке розповідати – подібне не для вух молодії панночки. А на селі про той випадок довго балакалися й до цих пір ще не забули того, як жорстоко збили старого Микиту Явора... А на другий день помер він на руках у Назара, котрий діда більш від батька рідного любив. Що було тоді з Назаром... жовторотим юнаком кидався він до панського дворища сюди, аби батька вашого вбити. Не впустили його до пана, ще й боків нам'яли, а батько зачинив на горищі, аби охолонувся. Пройшов час – він справді охолонувся та наче заспокоївся, та Рихальських ненавидіти не покинув.

Я вражено мовчала. Розуміла тепер, звідки взялася ця холодність... ця майже ненависть у Назара в той час, коли він тільки вперше мене побачив. Він ненавидів увесь рід Рихальських.

Ярина співчутливо зітхнула.

– Сумно, що вам припався до серця саме Назар Явір, а не панич-сусіда, за котрого вас просватує батечко. Та тут уже нічого не вдієш – коли серце нас ніколи не слухається. Та ви не журіться, моя панночко. Коли б не ненависть Явора до Рихальських, то батько б ваш постався між вами... Ніколи б пан наш не дозволив відносин ваших з кріпаком.

– Знаю, Яринко, знаю. Та мені від того не легшає ж.

Побачила я Назара тільки за декілька днів після тої розмови з Яринкою. Не втрималася, незважаючи ні на що пішла прогулятися до садка. Геть безглуздий і непанянський вчинок, та я не могла більш витримувати, аби не побачити його. Чула, як десь між дерев стукається сокира, й тягнуло мене туди щось, мов силою невидимою. Та кров прохолодна шляхтичів Рихальських таки правила своє, й я старанно намагалася не звертати на той звук жодної уваги. Неквапливо проходжувалася садком, ховаючи бліде своє шляхетне личко під мереживну парасольку, й відволікала себе думками про Ярину, котра допомагала мені одягатися до цієї прогулянки. Люба

моя Яринка то гнівливо пхикала, допомагаючи мені одягати гарну сукню бузкового кольору в цяточку, то бралася весело реготати.

– Марна це справа, панночко, – зодягатися гарно для цього Явора. Не розуміється він на ваших панських зодяганнях – йому ви хоч простирадло одягніть, все однаково. Хоча... Ви в цій сукні така вже гарненька – наче та лялечка. А що – ось вбачить вас Назар зараз, і хто його знає... можливо, вразиться він настільки, що вмить забудеться й про ненависть свою до родини вашої, й про Марійку свою... та й кинеться до ваших ніжок, мов блискавицею вражений.

Я поглянула на Ярину в дзеркалі, біля якого стояла, й наші погляди зустрілися... Очі Ярини були наповненими веселими бісиками, й вона розреготалася першою, а за нею вже, не втримавшись, розсміялася й я. Коли сказати правду, то Ярина мене дещо розвеселила, й до садка я пішла досить повеселілою, й той сум, що зжирав мене декілька днів, заробився вже не таким гнітючим. Я йшла садком не такою зжуреною, якою вбачала себе в дзеркалі ще зранку, й в якусь мить побачила його.

Назара.

Він вигулькнув, мов той лісовий дух, раптом з-за дерева, що рослося поряд стежини, якою я йшла... Сорочка була вільно розстібнута на широкій груднині, дивитися на яку мені було просто соромно, сокира затиснута в сильних пальцях... Я зупинилася, з усіх можливих і неможливих сил намагаючись полишатися спокійною, й поглянула на Назара Явора тим поглядом, яким мій батько зазвичай позиркував на челядь. Та впертий кріпак дивився на мене спокійно й навіть зверхньо, й ніщо в погляді очей його гарних не вказувало на те світло, на те сяйво, котре вбачила я першого разу. Він знову, як і першого разу, не вклонився мені, та я не звернула на те особливої уваги. Я стояла, я просто дивилася на нього й розуміла так ясно, як Божу днину, тільки те, наскільки ж була щасливою його побачити. Просто побачити... взріти перед собою постать його високу, зазирнутися до очей цих гарних. І все враз забулося – й ті обра`зи, що впікали мене; й ці журливі дні, коли зачинилася я у своїй

кімнаті... Назар мовчав, і я сама чомусь не могла навіть і слова вичавити з себе, й невідомо було, скільки б ще часу протрималося це наше мовчазне споглядання одне на одного, коли б раптом не тріснула гілка суха під чиєюсь ногою й на мої очі не з'явився Василь.

Забачивши мене, він низько вклонився.

– Панночко...

Я посміхнулася.

– Доброго ранку, Василю.

Василь штовхнув сина в бік.

– Вклонися панночці! Чого застовпів?

Назар кинув на батька похмурий погляд.

– Ніколи я не вклонюся Рихальським! – зцідив крізь зуби й, обдарувавши мене крижаним поглядом, пішов геть, міцно затискаючи в сильних пальцях сокиру.

Василь кинув йому вслід погляд, зніяковіло якось поглянув на мене й прокашлявся.

– Вибачте вже йому, панночко. Такого сина зростив, що сам не можу з ним владнати...

Я знову посміхнулася.

– Нічого, Василю, нічого. Я все розумію.

Наступні декілька днів я продовжувала вперто йти гулятися до садка, але навіть самій собі не зізнавалася в тім, що йду туди побачити Назара, хоча цілеспрямовано тих зустрічей з ним і не шукала, й навіть не підходила ближче, коли могла натрапити на нього. Але відчувала – гостро й пронизливо відчувала на собі погляд тих очей котячих, котрі геть полишили мене спокою. Я сама намагалася на нього при зустрічах тих не дивитися, вдавала вигляд того, що навіть і не помічаю його, хоча поглянути на нього й кортіло. То вдавалася до хитрощів – ховалася десь посеред дерев і спостерігала зачаровано за тим, як він раз у раз вправними рухами щось робить – то зрубує сокирою чергове сухе гілля, то обсаджує квітами доріжку, по якій мала я пройтися.

В одну з таких прогулянок на мене наскочив Яготинич.

Я повільно йшла доріжкою, яка велася до озерця, коли мене гукнув за спиною чоловічий голос:

– Еммо Володимирівно!

Я зупинилася, невільно наморщила лице, вже здогадавшись, хто то такий може мене гукати, й обернулася. До мене доріжкою, якою я тільки що пройшла, поспішався мій майже наречений Владислав Миколайович Яготинич. Зодягнений у війсьву форму, в білому кителі та кашкеті – він виглядався навіть дуже приємно, й я раптом пожалкувала об тім, що не закохалася в цього чоловіка. Через рік він стане моїм мужем, наші долі поєднуються назавжди, а я ж геть не маю до нього почуттів. А натомість кохаю гордовитого кріпака свого батька, котрий ненавидить мене за одне те, що я є з родини Рихальських. Чому моє серце таке вкрай нерозумне? Чому воно не покохало, та бодай би трішки не покохало того, з ким маю я прожити все своє життя, від кого народяться мої діти... Я дивилася, як він наближається, й намагалася зараз же викликати в собі хоча б крихту почуття, хоча б щось, нехай і віддалено схоже на те, що я відчувала до кріпака. До того кріпака, котрий ставився до мене, мов до котроїсь злочиниці, в той час як Владислав Миколайович завжди поводився так чемно й ставився до мене як до справжньої панни, ніколи не дозволяючи собі такого поводження, яке дозволяв Назар...

Яготинич наблизився, вклонився.

– Еммо Володимирівно... Мені сказали, що ви пішли прогулятися до садка декілька хвилин тому...

Я роззирнулася.

– Так... Днина сьогодні просто чудова.

Яготинич прокашлявся, якимось ніяково посміхнувшись.

– Ось... Прийшов до вас попрощатися.

– Ви від'їжджаєте?

Я помітила, як спохмурнів мій майбутній чоловік.

– Так, завтра. Та тільки б знали ви, як не хочеться мені їхати далеко від вас. Хочеться полишитися вдома й вже цього року зробити вас своєю дружиною. Але маю їхати...

Я опустила очі.

– Так.

Стояла так, не підіймаючи погляду на Владислава Миколайовича, аби не вбачив він в моїх очах того, що я не хотіла, аби він полишався. Полишався, аби вже дуже скоро зробити мене своєю дружиною. Нехай ще хоча б рік мені побути вільною... а за рік той, можливо, й трапиться яке диво... Яготинич зустріне випадком панну, в котру закохається до божевілля. Й відмовиться від намірення свого одружитися саме зі мною.

– Дозвольте мені цей день присвятити вам?

Я підняла очі на Яготинича.

– Так, звісно.

Й хоча мені не надто кортіло провести весь день у товаристві цього чоловіка, та я не могла не погодитися. Зрештою, мала ж я була хоч якось звикатися до нього, коли на нас чекало майбутнє спільне життя. Й прогулянка та виявилася навіть цікавою – Владислав Миколайович розважав мене цікавими спогадами зі свого дитинства, викликаючи усмішку на моїх вустах й відкриваючи самого себе з такого боку, що в мене прокидалася симпатія до нього. А коли він уже зібрався додому, на прощання спочатку поцілував мені руку, а потім... потім нахилився й, не питаючись мого дозволу й не зустрівши відвертого опору, поцілував у уста... Мій перший поцілунок з чоловіком. Доторкання чужих, чоловічих вуст до моїх... те, що так хвилює описувалося в книгах, – воно не викликало в мені геть ніяких почуттів. Ну геть ніяких. А Яготинич мов і не помітив того мого байдужливого сприйняття, відхилився з сяючими очима й поглянув так, що в мене серце заболілося від жалю несподіваного до чоловіка, котрий був мені таким байдужим... і котрий був таким небайдужим до мене.

– Ми з вами будемо щасливими! Дуже щасливими! – промовив він дзвінким наче від хвилювання голосом і, нахилившись, знову поцілував. Я не заважала йому й не відштовхувала його – я просто стояла, байдужно приймаючи поцілунок майбутнього чоловіка, з

невимовним сумом уявляючи майбутнє, коли роками маю витримувати подібні поцілунки. Потім Яготинич відхилився, відступився від мене... й мій погляд, мов то його було притягнуто невидимою силою, натикнувся на високу постать Назара Явора. Він стояв під високим, гіллястим дубом й дивився прямо ж на нас з Яготиничем. Але ж як дивився... Коли б поглядом можливо було перетворити людину на попіл, то я або ж наречений мій спепельніли б на тому ж місці. Я не розуміла значення того погляду, зовсім не розуміла, але він схвилював мене... дуже схвилював. Яготинич ще щось говорив мені, але я вже не слухала його слів й не чула їх. Очима не могла відірватися від постаті дужої кріпака, в погляді котрого було щось таке, чого я не могла ніяк зрозуміти. А ще в мене під поглядом тим виниклося незрозуміле відчуття провини – мов то я, приймаючи поцілунок чоловіка, котрий був мені майже нареченим, зраджую... Але зраджую кого? Невже оце цього кріпака, який виблискував на мене очима з-під гіллястого дуба? Маячня якась – Яготинич був моїм майбутнім чоловіком, а кріпак мав кохану наречену. Тоді до чого ж воно все: оце моє прочуття, мов то я була зрадила, оці погляди Назара Явора... Я того не знала. Єдине, що вже відала напевне, – лиш те, що я не була байдужою, вже не була байдужою до кріпака Явора.

– Я буду дуже скучатися за вами, Еммо Володимирівно, – наче з іншого боку садка, наче крізь туман густий долинувся до мене голос Владислава Яготинича, і я з подивом зрозуміла, що він уже тримає в долонях мою руку й нахилиється, аби поцілувати її. Під пильним і пронизливим поглядом кріпака Явора я відчула миттєве бажання відштовхнути Яготинича, але стримала себе. З коротку хвилину дивилася на його русявоволосу голову, що схилилася до мене... а потім погляд мов сам полинув до того місця, де стояв Явір. Той востаннє позиркнув на мене... та позиркнув так, що в мене морозом пройшлося поза спиною. А потім обернувся й швидко пішов геть.

Яготинич від'їхав, та я зовсім не скучалася за ним. Скучалася я за іншим – за Назаром Явором, котрого після мого прощання з

Яготиничем та поцілунку нареченого я жодного разу не бачила, не зустрічала. Він зникнувся кудись на декілька днів, і я марно прогулювалася садком, сподіваючись натрапити на нього. А бажання побачити його відчайсно билось в серці. Я навіть до села, до годувальниці своєї Марини ходила декілька разів, дивуючи ту, в надії зустріти в селі Назара Явора. Я збожеволіла, я геть уже втратила розум, але нічого не могла з собою вдіяти. Виявляється так у нашому житті, коли ми не можемо, просто не спроможні контролювати свої почуття й бажання. Ми наче й були на те спроможними, ми були в цім упевнені... але траплялася раптом хвилина, коли ти виявлявся геть безпомічним.

Й одного дня мені поталанило.

На краю села я зустріла Назара.

Він їхав на підводі, запряженій старим конем, і спочатку не помітив мене... А коли ж помітив... Зовсім не вклонився чемно, як панні своїй, тільки позиркнув незрозуміло й поїхав геть, оминувши мене. А я зупинилася й дивилася йому вслід, в ту напружену чоловічу спину, що була погордливо й якимось вперто випрямленою.

Й раптом його зупинив жіночий голос.

– Назарчику!

Бідно вдягнена, запилена дівчина, котра йшла стежиною від поля, кинулася швидкокрилою пташиною до підводи, на якій їхав Назар. Той враз зупинив старого коня, зіскочив на землю й кинувся до тої дівчини. Одна мить – і дівчина птахою впурхнула в обійми Явора, притулилася до нього, посміхаючись щасливо, а він притулив її до себе так міцно... Я ж застиглася на одному місці, зупинившись на дорозі до села, відчуючи, як незнайомий раніш біль торкається мого серця. Мені було боляче, надзвичайно й вражаюче боляче дивитися на те, як Назар обіймає іншу, як радіє зустрічі з нею в той час, як на мене позиркує, мов на смертного ворога. Але ж я зовсім не ворог йому... Як я можу бути ворогом у той час, коли серце моє повниться таким ніжним почуттям до нього? Та йому ж про почуття свої я не скажу, ніяк не зможу при цій його ненависті до роду

Рихальських. Мені не здолати прірви між нами... й тільки полишається того, що з боку дивитися на його щастя з іншою, бажати зустрічі з ним, але, зустрівши, відчувати лиш біль від побачених його обіймів з іншою.

Іншою...

Тією коханою його дівчиною...

Коли відхилилася вона нарешті від Назара й почала про щось радісно та щасливо щебетати, я змогла дещо краще роздивитися ту Марійку... Гарною була дівчина – темнокоса, з кирпатим носиком та швидкими чорними очима. Бідна кріпачка мого батька, котра була набагато багатішою від мене – родовитої шляхетної панночки. Багатішою не в тім, що мала вона моє положення чи зодягання, а іншим була багатою – коханням високого красеня Назара Явора. Була багатою вона тим багатством, якого я не отримаю ніколи в своїм житті, тому що судилося мені отримувати лиш самі обіїдки його впертої ненависті до Рихальських.

Стояла я й дивилася, як всаджує Назар Явір свою кохану до підводи й вони їдуть у бік села, а я полишаюся стояти на дорозі осиротілою й покинутою, з тим болем у серці, якого ніколи раніш не відчувала й який пік серце нестерпним вогнем. Не знаю вже, скільки саме часу простояла я отак, дивлячись вслід підводі Назара, що вже зниклася з очей моїх й навіть курява над дорогою вляглася... а я все стояла й дивилася. Й тільки коли дорогою заторохтілася чергова підвода, впряжена волами, я наче була прокинулася й пішла назад до будинку, де чекала на мене одинока кімната, ті стіни, за якими ховала панна Рихальська свій біль та самотність, та ще сльози, які накочувалися на мої очі все частіш останнім часом.

Наступні декілька днів були для мене просто жахливими.

Я знову не виходила з кімнати своєї й не ходила до садка, аби не бачити більше Назара, аби не розривати своє серце в шмаття. Лежала більшість часу на канапці, нерухомим поглядом втупившись у стелю в себе над головою, й усе згадувала й згадувала той день, коли чорноока й темноволоса кріпачка Марійка пташиною

щасливою впурхнула в обійми Назара й той обійняв її так ніжно та лагідно, так любляче. А на третій день не витримала я – подалася до села. Ні, не для того, аби побачити Назара. Бачити його мені й хотілося відчайвно, й також відчайвно я не хотіла його зустрічати. Прийшла до хати Марини, котра єдина й була мені наче матінка рідна, мовчки увійшла до тихої хати, примарливою тінню поставшись на порозі. Дивилася наче зачаровано на те, як Марина вправно проціджує молоко, не помітивши мене. Й щось заспокійливе, втішне було в кожному русі Марини, в постаті її огрядній та пишній, котра вся так і дихалася спокоєм та ласкою. Й мені так кортіло притулитися до теплої Марини – притулитися міцно, як у дитинстві то було...

Марина, мов відчувши мою мовчазну присутність, обернулася раптом занепокоєно, проливши на стіл трішки молока. Побачила мене, голосно ойкнула, поставила глечик на стіл і кинулася до мене.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

ДАРИНА ГНАТКО

Емма

Історія одного
падіння

Золота письменниця
України

КСД